

INHOUD

I 2	MATERIAAL UIT GESLOTEN VONDSTCOMPLEXEN	1
	Tellijsten	1
	Inleiding op de catalogus van keramiek en glas	25
	Catalogus tabakspijpen	46
	JAN VAN OOSTVEEN	
I 3	MATERIAAL UIT OVERIGE VONDSTCOMPLEXEN	72
	Kacheltegels	72
	Baksteenkeramiek	78
I 4	KLEIPIJPEN GEVONDEN AAN DE SMEDENSTRAAT	82
	JAN VAN OOSTVEEN	
I 5	GIETMALLEN UIT DE SMEDENSTRAAT	92
	VICTOR KLINKENBERG	

RAZENDE MANNEN, ONRUSTIGE VROUWEN.

Archeologisch en historisch onderzoek naar de
vroegmiddeleeuwse nederzetting, een adellijke hofstede
en het St. Elisabethsgasthuis te Deventer.

RAPPORTAGES ARCHEOLOGIE DEVENTER

nummer 17

CATALOGUS

BART VERMEULEN

GEERTJE HAVERS

JAN VAN OOSTVEEN

VICTOR KLINKENBERG

STICHTING PROMOTIE ARCHEOLOGIE

2006

12 MATERIAAL UIT GESLOTEN VONDSTCOMPLEXEN TELLIJSTEN

AFKORTINGEN BIJ DE TELLIJSTEN:

Afkorting

s5
s4
s1
s2
s3
g
r
m
w
wm
ha
db
wa
we
dw
m
f
fr
i
s
po
p
ep
iw
ir
iz
ik
gl

Bakseltype

Proto steengoed
Bijna steengoed
Steengoed zonder oppervlakte behandeling
Steengoed met oppervlakte behandeling
Industrieel steengoed
Grijsbakkend aardewerk
Roodbakkend aardewerk
Maaslands rood
Witbakkend aardewerk
Maaslands wit
Hafner waar
Dieburger waar
Werra
Weser
Westelijk Duitsland
Majolica
Faience
Frans tinglazuur aardewerk
Italiaanse keramiek
Spaanse keramiek
Portugese keramiek
Aziatisch porselein
Europees porselein
Industrieel wit
Industrieel rood
Industrieel zwart
Industrieel kleur
Glas

Vormtype

bak
bek
blo
bor
bri
dek
dov
dri
fle
fru
gra
ink
kac
kan
kap
kel
kmf
knd
kom
koo
kop
lam
min
mos
oli
pis
plo
pot

bakpan
beker
bloempot
bord
brillenglas
deksel
dover
drinkschaal
fles
frutièr
grape
inktpot
kacheltegel
kan
kachelpan
kelkglas
komfoor
kandelaar
kom
koolstronk
kop
lamp
miniatureservies
mosterdpot
olielamp
pispot
ploischotel
pot

AFKORTINGEN BIJ DE TELLIJSTEN (VERVOLG):

Afkorting

roe
sbe
sch
sir
stk
stp
tes
the
tre
uri
vaa
ver
vne
vor
vub
zal
zou
zui

Vormtype

roemer
scheerbekken
schaal
siroopkan
steelkom
stop
test
theepot
trechterbeker
pisglas
vaas
vergiet
visnetverzwaring
vorm
vuurbok
zalfpot
zoutvat
zuigfles

TELLIJST VULLING VAN DE GRACHT
 COMPLEXNUMMER 233-464/466/529/530
 I325-I400

Keramiëk

Pingsdorf (opspit)

	1	1	12,5%
--	---	---	-------

Kogelpot-aardewerk (opspit)

	2	2	25,0%
--	---	---	-------

Proto-steengoed

s5-	3	3	37,5%
-----	---	---	-------

Steengoed zonder glazuur

s1-kan-	2	2	25,0%
---------	---	---	-------

Totaal	8	8	100,0%
---------------	----------	----------	---------------

TELLIJST BEERKUIL DOOR DE GRACHT
 COMPLEXNUMMER 233-528/531
 I375-I425

Keramiëk

Steengoed zonder glazuur

s1-kan-1	1	3	75,0%
----------	---	---	-------

s1-kan-3	1		
----------	---	--	--

s1-kan-	1		
---------	---	--	--

Steengoed met glazuur

s2-	1	1	25,0%
-----	---	---	-------

Totaal	4	4	100,0%
---------------	----------	----------	---------------

TELIJST UITBRAAK POER
 COMPLEXNUMMER 233-454/457
 1375-1450

Keramik

Badorf (opspit)

	2	2	18,2%
--	---	---	-------

Kogelpot-aardewerk (opspit)

	1	1	9,1%
--	---	---	------

Steengoed zonder glazuur

sl-dri-l	1	7	63,6%
----------	---	---	-------

sl-kan-l	1		
----------	---	--	--

sl-kan-	3		
---------	---	--	--

sl-	2		
-----	---	--	--

Roodbakkend aardewerk

r-gra-	1	1	9,1%
--------	---	---	------

Totaal	11	11	100,0%
---------------	-----------	-----------	---------------

TELLIJST BEERKUIL I
 COMPLEXNUMMER 233-301
 I400-I475

Keramik

Steengoed zonder glazuur

sl-kan-3	1	6	31,6%
sl-kan-	3		
sl-tre-2	1		
sl-	1		

Steengoed met glazuur

s2-	1	1	5,3%
-----	---	---	------

Roodbakkend aardewerk

r-gra-8	5	7	36,8%
r-kom-40	1		
r-pis-	1		

Grijsbakkend aardewerk

g-kom-1	5	5	26,3%
---------	---	---	-------

Totaal	19	19	100,0%
---------------	-----------	-----------	---------------

Glas

gl-koo-5	1	1	
----------	---	---	--

Totaal	1	1	
---------------	----------	----------	--

TELIJST BEERKUIL 2
COMPLEXNUMMER 233-336
1400-1475

Keramik

Steengoed zonder glazuur

sl-tre-5	1	5	14,7%
sl-	4		

Steengoed met glazuur

s2-	7	7	20,6%
-----	---	---	-------

Roodbakkend aardewerk

r-gra-8	2	13	38,2%
r-gra-	7		
r-	4		

Grijsbakkend aardewerk

g-kom-1	1	5	14,7%
g-kom-2	2		
g-	2		

Witbakkend aardewerk

ha-kom-	1	4	11,8%
ha-	3		

Totaal	34	34	100,0%
---------------	-----------	-----------	---------------

TELIJST BEERPUT MET SPINSTENEN
COMPLEXNUMMER 233-532
1425-1475

Keramik

Steengoed zonder glazuur

sl-kan-	1	3	20%
sl-tre-	1		
sl-	1		

Roodbakkend aardewerk

r-bak-	1	12	80%
r-gra-124	1		
r-gra-	2		
r-pis-	5		
r-	3		

Totaal	15	15	100 %
---------------	-----------	-----------	--------------

Overige keramik

s2-spi-	12		
---------	----	--	--

Totaal	12		
---------------	-----------	--	--

TELIJST BEERPUT MET BAARDMANKAN, BEERLAAG
 COMPLEXNUMMER 233-621
 1375-1450

Keramik

Steengoed zonder glazuur

sl-dri-1	1	10	45,5%
sl-kan-3	2		
sl-kan-18	1		
sl-kan-	3		
sl-tre-2	1		
sl-	2		

Steengoed met glazuur

s2-	2	2	9,1%
-----	---	---	------

Roodbakkend aardewerk

r-gra-3	2	7	31,8%
r-gra-	1		
r-kmf-	1		
r-pis-1	1		
r-	2		

Grijsbakkend aardewerk

g-kom-	1	2	9,1%
g-	1		

Witbakkend aardewerk

ha-gra-	1	1	4,5%
---------	---	---	------

Totaal	22	22	100,0%
---------------	-----------	-----------	---------------

Bot

Gepolijste pijpbeentjes 8

Totaal	8
---------------	----------

TELLIJST BEERPOT MET BAARDMANKAN, TWEEDE LAAG
 COMPLEXNUMMER 233-518
 1450-1600

Keramik

Steengoed met glazuur

s2-kan-13	2	7	35%
s2-kan-	5		

Grijsbakkend aardewerk

g-kom-3	1	1	5%
---------	---	---	----

Roodbakkend aardewerk

r-bak-	1	9	45%
r-gra-	1		
r-kop-1	1		
r-oli-1	1		
r-oli-2	1		
r-pis-2	1		
r-pot-	1		
r-tes-	1		
r-	1		

Hafnerwaar

ha-	2	2	10%
-----	---	---	-----

Majolica

m-kop-2	1	1	5%
---------	---	---	----

Totaal	20	20	100%
---------------	-----------	-----------	-------------

Glas

gl-bek-2	1		
gl-bek-3	1		
gl-bek-	1		
gl-fle-	2		
gl-uri-	1		
gl-	1		

Totaal	7		
---------------	----------	--	--

Kacheltegels

w-kac-	2		
--------	---	--	--

Totaal	2		
---------------	----------	--	--

Metaal

Balans	1		
Ring, klein	3		

Totaal	4		
---------------	----------	--	--

Bot

Kraal, klein	10		
--------------	----	--	--

Totaal	10		
---------------	-----------	--	--

AFVALPUT BIJ WASBAKKEN
COMPLEXNUMMER 233-388
1700-1750

Keramik

Steengoed zonder glazuur

s1-	1	1	0,8%
-----	---	---	------

Steengoed met glazuur

s2-kan-68	1	10	8,2%
s2-kan-	1		
s2-pis-2	1		
s2-zal-7	1		
s2-	6		

Roodbakkend aardewerk

r-bor-3	17	92	75,4%
r-bor-	11		
r-gra-	6		
r-kan-5	1		
r-kan-	5		
r-kop-4	1		
r-kop-	1		
r-min-	1		
r-stk-	1		
r-tes-1	1		
r-tes-	1		
r-ver-	2		
r-	44		

Westelijk Duitsland (Ochtrup)

dw-bor-	2	2	1,6%
---------	---	---	------

Witbakkend aardewerk

w-	1	1	0,8%
----	---	---	------

Majolica

m-	1	1	0,8%
----	---	---	------

Faience

f-bor-5	4	14	11,5%
f-bor-8	4		
f-bor-	3		
f-kop-1	2		
f-	1		

Industrieel rood aardewerk

ir-dek-	1	1	0,8%
---------	---	---	------

Totaal	122	122	100,0%
---------------	------------	------------	---------------

AFVALPUT BIJ WASBAKKEN
COMPLEXNUMMER 233-388
1700-1750 (VERVOLG)

Glas

gl-bek-	1
gl-fle-3	1
gl-fle-57	1
gl-fle-	3
gl-kan-3	3
gl-keel-1	1
gl-keel-2	1
gl-roe-	1

Totaal 12

Kacheltegels

w-kac-	1
--------	---

Totaal 1

Bot

Luizenkam	3
-----------	---

Totaal 3

Overig

Knikker	1
---------	---

Totaal 1

TELLIJST BEERLAAG GROTE GASTHUIS BEERPUT
 COMPLEXNUMMER 233-555/618
 1700-1740

Keramik

Steengoed met glazuur

s2-kan-	3	12	5,3%
s2-pis-	2		
s2-pot-	1		
s2-zal-1	1		
s2-	5		

Industrieel steengoed

s3-the-6	1	1	0,4%
----------	---	---	------

Roodbakkend aardewerk

r-bor-6	1	72	31,6%
r-bor-	12		
r-dek-4	1		
r-gra-	3		
r-kan-	3		
r-kop-1	1		
r-pis-16	8		
r-pis-	12		
r-stk-3	4		
r-tes-12	4		
r-tes-	12		
r-ver-	1		
r-	10		

Westelijk Duitsland (Ochtrup)

dw-bor-1	1	2	0,9%
dw-bor-	1		

Majolica

m-bor-3	2	9	3,9%
m-bor-12	1		
m-bor-	6		

Faience

f-bor-4	3	106	46,5%
f-bor-5	27		
f-bor-8	11		
f-bor-10	4		
f-bor-16	2		
f-bor-	17		
f-kom-	6		
f-kop-1	17		
f-kop-2	2		
f-kop-4	3		
f-kop-	9		
f-plo-	1		
f-sbe-1	1		
f-ver-2	1		
f-zal-3	1		
f-	1		

TELIJST BEERLAAG GROTE GASTHUIS BEERPUT
 COMPLEXNUMMER 233-555/618
 1700-1740 (VERVOLG)

Witbakkend aardewerk

w-dek-14	1	9	3,9%
w-kan-2	1		
w-kan-5	1		
w-kan-	1		
w-kop-26	1		
w-pot-5	1		
w-the-1	1		
w-	2		

Porselein

p-bor-1	4	16	7,0%
p-bor-	4		
p-dek-5	1		
p-kop-1	3		
p-kop-4	3		
p-kop-9	1		

Industrieel rood aardewerk

ir-the-	1	1	0,4%
---------	---	---	------

Totaal   **228**   **228**   **100,0%**

Glas

gl-bek-5	1		
gl-bek-6	9		
gl-bek-23	1		
gl-bek-	1		
gl-fle-11	7		
gl-fle-23	1		
gl-fle-35	1		
gl-fle-	12		
gl-ke1-3	1		
gl-stp-	1		
gl-	2		

Totaal   **37**

Metaal

Messchedebeschermer 1

Totaal   **1**

Bot

Knoop	1		
Mesheft	7		
Verloopstuk	1		

Totaal   **9**

TELLIJST BEERLAAG GROTE GASTHUIS BEERPUT
 COMPLEXNUMMER 233-555/618
 1700-1740 (VERVOLG)

Tabakspijpen

Deventer	54	Grof	637
Deventer ?	544	Fijn	133
Gouda	150	Porselein	42
Westerwald	2		
Zwolle	1		
Zwolle ?	8		
Onbekend	53		

Totaal   **812**   **812**

Overig

Brillenglas	1
Knikker	3
Kraal, klein	5
Spinsteen	1

Totaal   **10**

TELIJST GROTE GASTHUIS BEERPUT, OPVULLINGSLAAG
 COMPLEXNUMMER 233-514 (520 + 544)
 1740-1815

Keramiek

Steengoed met glazuur

s2-kan-68	1	3	0,7%
s2-pis-3	1		
s2-pot-2	1		

Industrieel steengoed

s3-bor-1	13	35	8,2%
s3-dek-4	1		
s3-kop-3	18		
s3-kop-4	1		
s3-kop-	2		

Roodbakkend aardewerk

r-bor-3	27	157	36,9%
r-bor-4	1		
r-bor-7	5		
r-bor-10	7		
r-bor-13	1		
r-bor-	10		
r-dek-5	2		
r-dek-17	4		
r-dek-27	7		
r-dek-	3		
r-kan-8	1		
r-kan-56	12		
r-kap-	1		
r-kmf-2	8		
r-kmf-	1		
r-kop-4	14		
r-pis-16	6		
r-stk-3	4		
r-tes-1	8		
r-tes-12	14		
r-tes-	13		
r-the-6	3		
r-	5		

Witbakkend aardewerk

w-dek-	1	35	8,2%
w-fru-1	1		
w-gra-22	1		
w-gra-24	6		
w-gra-24/w-pot-5	2		
w-kan-	1		
w-kap-	1		
w-kmf-5	1		
w-kom-	1		
w-kop-26	2		
w-min-	1		
w-pis-	1		
w-pot-5	4		
w-tes-	2		
w-zal-2	5		
w-zal-	2		
w-	3		

TELIJST GROTE GASTHUIS BEERPUT, OPVULLINGSLAAG
 COMPLEXNUMMER 233-514 (520 + 544)
 1740-1815 (VERVOLG)

Hafner waar

ha-	2	2	0,5%
-----	---	---	------

Majolica

m-bor-3	1	8	1,9%
m-bor-12	2		
m-kom-6	4		
m-kom-	1		

Faience

f-bor-5	2	83	19,5%
f-bor-6	5		
f-bor-7	3		
f-bor-8	22		
f-bor-15	1		
f-bor-16	1		
f-bor-	8		
f-dek-	1		
f-kom-	2		
f-kop-1	28		
f-kop-4	1		
f-kop-	3		
f-pot-	1		
f-zou-	2		
f-zal-3	2		
f-	1		

Frans tinglazuur aardewerk

fr-bor-1	1	1	0,2%
----------	---	---	------

Aziatisch porselein

p-bor-1	3	29	6,8%
p-bor-6	1		
p-bor-9	1		
p-bor-	4		
p-kop-1	8		
p-kop-4	2		
p-kop-9	1		
p-kop-13	3		
p-kop-	1		
p-kop-	5		

Europees porselein

ep-bor-1	1	2	0,5%
ep-kop-	1		

Industrieel wit aardewerk

iw-bor-2	1	65	15,3%
iw-bor-3	29		
iw-bor-	3		
iw-kom-	1		
iw-kop-1	29		
iw-the-	1		
iw-	1		

TELIJST GROTE GASTHUIS BEERPOT, OPVULLINGSLAAG
 COMPLEXNUMMER 233-514 (520 + 544)
 1740-1815 (VERVOLG)

Industrieel rood aardewerk

ir-the-8	4	4	0,9%
----------	---	---	------

Industrieel zwart aardewerk

iz-dek-I	1	2	0,5%
iz-kan-	1		

Totaal	426	426	100,0%
---------------	------------	------------	---------------

Glas

gl-bek-6	6
gl-bek-	1
gl-fle-4	1
gl-fle-7	1
gl-fle-11	4
gl-fle-15	1
gl-fle-22	3
gl-fle-23	2
gl-fle-33	1
gl-fle-	4
gl-ke-	2
gl-ro-	1
gl-stp-	2
gl-	6

Totaal	35
---------------	-----------

Metaal

Munten	23
Duiten	33
1/4 Stuber	1
III Pfennig	1
Composiet knoop	7
Gesp	6
Haakbeugel	1
Kledinghaakje	1
Lakenlood	1
Ring, klein	1
Steel vork/lepel	1
Tabaksdoos	1
Tapkraan	1
Vonkenvanger	1
Onbekend	1

Totaal	80
---------------	-----------

Bot

Borstel	3
Knoop	16
Luizenkam	11
Mesheft	6
Spatel	1

Totaal	37
---------------	-----------

TELIJST GROTE GASTHUIS BEERPUT, OPVULLINGSLAAG
 COMPLEXNUMMER 233-514 (520 + 544)
 1740-1815 (VERVOLG)

Tabakspijpen

Deventer	4	Grof	31
Deventer ?	20	Fijn	142
Duitsland	2	Porselein	46
Gouda	93	Onbekend	2
Westerwald	75		
West Nederland	3		
Zwolle	2		
Onbekend	22		

Totaal	221		221
---------------	------------	--	------------

Overig

Brillenglas	6
Glas in Lood	10
Kleiknikker	7

Totaal	23
---------------	-----------

TELLIJST KNOPENPUT
COMPLEXNUMMER 233-552
1825-1875

Keramiiek

Steengoed met glazuur

s2-	1	1	1,0%
-----	---	---	------

Industrieel steengoed

s3-bor-3	4	5	5,2%
s3-kop-1	1		

Roodbakkend aardewerk

r-bor-	1	22	22,9%
r-kop-37	1		
r-kop-	2		
r-pis-16	16		
r-pis-	1		
r-the-	1		

Witbakkend aardewerk

w-kom-17	7	16	16,7%
w-kom-	1		
w-zal-2	2		
w-zal-	2		
w-	4		

Faience

f-bor-8	1	3	3,1%
f-kop-1	2		

Aziatisch porselein

p-kop-	2	2	2,1%
--------	---	---	------

Industrieel wit aardewerk

iw-bor-3	3	41	42,7%
iw-bor-4	1		
iw-bor-5	1		
iw-bor-	1		
iw-dek-	1		
iw-kom-1	18		
iw-kom-	2		
iw-kop-	7		
iw-pis-	1		
iw-soi-1	1		
iw-zal-1	2		
iw-	3		

Industrieel rood aardewerk

ir-dek-1	1	3	3,1%
ir-	2		

Europees porselein

ep-kop-	1	3	3,1%
---------	---	---	------

TELLIJST KNOPENPUT
COMPLEXNUMMER 233-552
1825-1875 (VERVOLG)

ep-the-	1		
ep-	1		
Totaal	96	96	100%
Glas			
gl-bek-24	1		
gl-bek-25	4		
gl-fle-7	1		
gl-fle-14	3		
gl-fle-41	2		
gl-fle-51	1		
gl-fle-	13		
gl-kel-	2		
gl-sir-	1		
gl-uri-	1		
gl-	3		
Totaal	32		
Metaal			
Cent	1		
Onbekende munt	18		
Broche	1		
Gesp	2		
Hanger	1		
Knopen	9		
Ring	1		
Schakelketting	1		
Slotplaat	1		
Thee-ei	1		
Totaal	36		
Bot			
Knopen	342		
Luizenkammen	3		
Mesheft	1		
Totaal	346		
Tabakspijpen			
Duitsland	1		
Gouda	174		
Westerwald	5		
Onbekend	1		
Totaal	181		
Overig			
Knikker	8		
Griffel	1		
Onbekend	2		
Totaal	11		

TELLIJST LAMPENPUT
COMPLEXNUMMER 233-209
1875-1925

Keramik

Steengoed met glazuur

s2-	1	1	0,9%
-----	---	---	------

Roodbakkend aardewerk

r-bor-	1	24	22,2%
r-blo-8	1		
r-blo-	4		
r-kom-10	2		
r-pis-16	4		
r-pis-	1		
r-tes-	1		
r-	10		

Witbakkend aardewerk

w-	2	2	1,9%
----	---	---	------

Industrieel wit aardewerk

iw-bor-2	2	76	70,4%
iw-bor-4	16		
iw-bor-5	3		
iw-bor-11	5		
iw-dek-2	1		
iw-kom-1	43		
iw-kop-13	2		
iw-sch-3	2		
iw-	2		

Europees porselein

ep-bor-1	1	5	4,6%
ep-kop-4	1		
ep-kop-8	1		
ep-kop-	1		
ep-	1		

Totaal	108	108	100 %
---------------	------------	------------	--------------

Glas

gl-bek-6	9		
gl-bek-24	1		
gl-fle-11	1		
gl-fle-14	11		
gl-fle-27	2		
gl-fle-41	5		
gl-fle-51	2		
gl-fle-69	17		
gl-fle-70	1		
gl-keel-	1		
gl-lam-1	32		
gl-lam-	1		
gl-zou-	1		

Totaal	84		
---------------	-----------	--	--

TELLIJST LAMPENPUT
COMPLEXNUMMER 233-209
1875-1925 (VERVOLG)

Metaal

Vork	1
Vingerhoed	1
Bril	1
Munt	1

Totaal 4

Bot

Knopen	4
Luizenkammen	2

Totaal 6

TELIJST DE CLOSETPUT
COMPLEXNUMMER 233-572
1900-1944

Keramik

Steengoed met glazuur

s2-kan-	1	4	5,3%
s2-	3		

Roodbakkend aardewerk

r-blo-8	1	6	7,9%
r-blo-	1		
r-kop-	1		
r-pis-16	3		

Witbakkend aardewerk

w-zal-2	1	4	5,3%
w-zal-	3		

Aziatisch porselein

p-bor-6 (antiek)	1	4	5,3%
p-min- (antiek)	1		
p- (antiek)	2		

Industrieel wit aardewerk

iw-bor-1	4	55	72,4%
iw-bor-3	2		
iw-bor-	4		
iw-dek-	3		
iw-kan-	2		
iw-kom-1	20		
iw-kom-	1		
iw-kop-2	2		
iw-kop-5	4		
iw-kop-13	1		
iw-kop-	1		
iw-kop-19	1		
iw-pis-2	1		
iw-mos-1	1		
iw-sch-	1		
iw-zal-1	2		
iw-zal-	4		
iw-	1		

Europees porselein

ep-bor-	1	3	3,9%
ep-kel-	1		
ep-	1		

Totaal	76	76	100,0%
---------------	-----------	-----------	---------------

TELLIJST DE CLOSETPUT
COMPLEXNUMMER 233-572
1900-1944 (VERVOLG)

Glas

gl-bri-1	1		
gl-dek-12	1		
gl-bek-	1		
gl-fle-14	43		
gl-fle-27	3		
gl-fle-41	8		
gl-fle-50	1		
gl-fle-51	7		
gl-fle-61	1		
gl-fle-65	1		
gl-fle-69	1		
gl-fle-107	1		
gl-fle-108	1		
gl-fle-109	1		
gl-fle-110	1		
gl-fle-111	1		
gl-fle-	4		
gl-lam-	5		
gl-ke1-26	1		
gl-ke1-56	1		
gl-ke1-	1		
gl-zal-1	1		
gl-	6		
Totaal	92		

Metaal

Steel vork/lepel	1		
Totaal	1		

Bot

Tandenborstel	1		
Borstel	6		
Luizenkammen	2		
Mesheft	1		
Totaal	10		

Tabakspijpen

Gouda	3	Grof	1
Onbekend	2	Fijn	4
Totaal	5		5

Bakeliet

Kam	4		
Knoop	1		
Totaal	5		

Grofkeramiek

Toiletput	1		
Totaal	1		

ST JURRIËN BEERPUT
COMPLEXNUMMER 233-746
1720-1760

Keramik

Industrieel steengoed

s3-kom-8	1	1	3,6%
----------	---	---	------

Roodbakkend aardewerk

r-bor-10	2	26	92,8%
r-kan-	1		
r-kom-	1		
r-kop-4	5		
r-kop-	2		
r-pis-	13		
r-tes-	1		
r-	1		

Aziatisch porselein

p-bor-8	1	1	3,6%
---------	---	---	------

Totaal	28	28	100,0%
---------------	-----------	-----------	---------------

Glas

gl-bek-6	2		
gl-fle-11	5		
gl-fle-	4		
gl-	11		

Totaal	22		
---------------	-----------	--	--

Metaal

Lepel	1		
Ooring	2		

Totaal	3		
---------------	----------	--	--

Bot

Knopen	22		
--------	----	--	--

Totaal	22		
---------------	-----------	--	--

Tabakspijpen

Kleipijpen	383		
------------	-----	--	--

Totaal	383		
---------------	------------	--	--

INLEIDING OP DE CATALOGUS VAN KERAMIEK EN GLAS

In dit classificatiesysteem zijn de categorieën keramiek en glas opgenomen. Voor elk object zijn volgens een vaste administratieve orde negen verschillende soorten kenmerken of stukken informatie vastgelegd. De orde van de catalogus is gelijk aan die van de publicaties *Hof van Batenburg* uit Nijmegen en *Steden in Scherven*. De catalogus is allereerst geordend op materiaalcategorie en type en daarbinnen op vondstcomplex.

KERAMIEK

catalogus nummer

1. inventarisnummer
2. code van het type
3. dateringen
4. afmetingen
- 5a. baksel
- 5b. oppervlaktebehandeling
- 5c. decoratie
- 6a. voet
- 6b. additieven
- 6c. divers/merken
7. naam
8. herkomst
9. literatuur

GLAS

catalogus nummer

1. inventarisnummer
2. code van het type
3. dateringen
4. afmetingen
- 5a. baksel
- 5b. kleur, glassoort
- 5c. decoratie
- 6a. voet
- 6b. oor
- 6c. techniek en samenstelling
7. naam
8. herkomst
9. literatuur

1. Onder “1” wordt het inventarisnummer weergegeven. Dit bestaat uit de afkorting DEV voor Deventer gevolgd door het projectnummer, het vondstnummer en eventueel het objectnummer. Per complex keramiek of glas kan een objectnummer slechts één keer voorkomen.

2. Onder “2” staat de code van het object in het classificatiesysteem. Deze code bestaat uit drie elementen: baksel, vorm en type. De betekenis van de afkortingen voor bakseltypen en vormen zijn weergegeven in een lijst. Deze lijst is te vinden voorafgaand aan de tellijsten. Omwille van de ruimte zijn uitsluitend aan de Smedenstraat aangetroffen bakselsoorten en vormen weergegeven. Voor een uitgebreide uitleg bij de verschillende typen wordt verwezen naar: Bartels, 1999.

3. Onder “3” staat de datering. Hier wordt in de eerste plaats de complexdatering genoemd. In sommige gevallen wordt ook de looptijd-datering van het object vermeld.

4. Onder “4” staan de maten van het object vermeld. Bij keramiek en glas zijn dit achtereenvolgens: maximale diameter zonder additieven (oren, stelen, etc.), maximale hoogte zonder additieven en de diameter van de voet. Als een maat door de incompleetheid van het voorwerp niet te geven viel, is hier een “-” ingevuld.

5. De “5” valt uiteen in drie delen.

Onder “5a” wordt indien mogelijk een specifiek baksel aangegeven, specifiekere dan weergegeven onder “2”.

Onder “5b” wordt het glazuur vermeld. Indien er meerdere glazuren zijn toegepast en de locatie van het glazuur belangrijk is, wordt dit met codes aangegeven.

Onder “5c” staan eventuele decoraties die zijn aangebracht op het voorwerp, de aard van deze decors en de plaats van deze decors op het voorwerp.

6. Onder “6” worden de additieven en diverse zaken zoals bijvoorbeeld merken beschreven.

Onder “6a” wordt informatie over het standwerk gegeven.

Onder “**6b**” staat informatie over additieven zoals stelen, oren, hingsels en tuiten.

Onder “**6c**” worden niet alleen merken, maar ook secundaire kenmerken zoals slijtages en reparaties weergegeven.

7. Onder “**7**” wordt de volledige naam van het voorwerp gegeven zoals deze in het classificatiesysteem is benoemd.

8. Onder “**8**” is indien mogelijk de herkomst van het voorwerp beschreven.

9. Onder “**9**” is zo mogelijk een literatuurverwijzing naar een eerdere publicatie van het voorwerp gegeven.

Het beeldmateriaal bestaat uit foto's en tekeningen. Nieuwe typen zijn steeds zowel gefotografeerd als getekend. Bij reeds eerder gepubliceerde typen is veelal alleen een foto of een tekening afgebeeld. De foto's zijn standaard *en profil* genomen met het oor aan de rechterzijde. Alleen borden en dergelijke zijn *en face* gefotografeerd. Bij tekeningen is uitgegaan van het ideaalprofiel van het voorwerp. Indien een deel van de vorm ontbreekt, is dit gestippeld of weggelaten. Er is alleen gestippeld wanneer de vorm met zekerheid kon worden gereconstrueerd. Het beeldmateriaal is standaard 1:4 afgebeeld. Wanneer hiervan wordt afgeweken, is dit erbij vermeld.

LITERATUUR CATALOGUS

Bartels, M.H., 1993. *Van huisvuil en huizen in Hasselt*, Kampen.

Bartels, M.H., 1999. *Steden in Scherven, Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Deventer.

Clevis, H. & J. Kottman, 1989. *Weggegooid en Teruggevonden: Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*, Kampen.

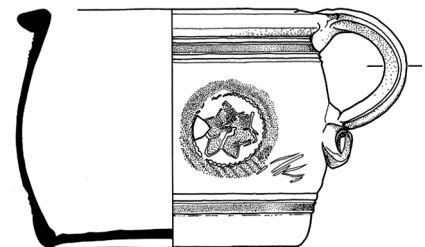
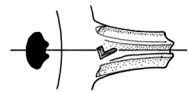
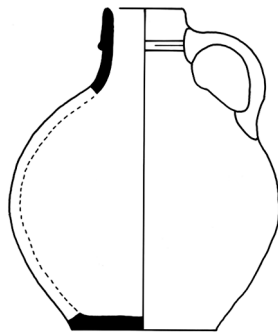
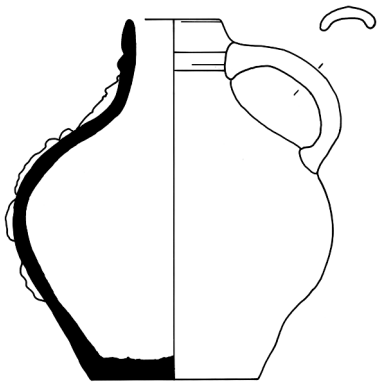
Clevis, H. & M. Smit, 1990. *Verscholen in vuil, archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*, Kampen.

Jacobs, E., 1996. De rode gravin, in: *Haarlems bodemonderzoek 29*, Haarlem.

Thijssen, J., 1991. *Tot de bodem uitgezocht, Glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen, 1375-1850*, Nijmegen.

Bitter, P., et al., 1997. *Wonen op niveau. Archeologisch, bouwhistorisch en historisch onderzoek van twee percelen aan de Lange Straat*, Alkmaar.

STEENGOED MET GLAZUUR

1

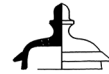
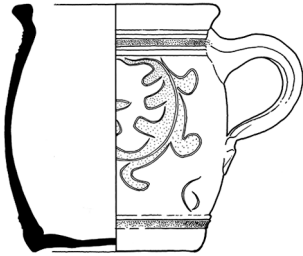
1. DEV 233-518-1
2. s2-kan-13
3. 1450-1600 (1525-1550)
4. 16,7/19,0/8,7
- 5a. steengoed met glazuur
- 5b. ijzerengobe, zoutglazuur
- 5c. takken met bloem of vrucht, Maria met kind, 2 engelen, leeuw en hert met groot gewei, baardman-applique op nek
- 6a. standvlak
- 6b. één lintoor, verticaal
- 6c. klein gedetailleerd baardman-applique
7. kan
8. Keulen
9. Bartels, 1999, 561, nr. 131; Havers, 2006, 206

2

1. DEV 233-518-2
2. s2-kan-13
3. 1450-1600 (1525-1575)
4. 14,2/17,0/7,7
- 5a. steengoed met glazuur
- 5b. ijzerengobe, zoutglazuur
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b. één lintoor, verticaal
- 6c.
7. kan
- 8.
9. Bartels, 1999, 561, nr. 131

3

1. DEV 233-514-381
2. s2-pis-3
3. 1740-1815
4. 17,6/12,7/13,7
- 5a. steengoed met glazuur
- 5b. zoutglazuur, kobaltblauw
- 5c. medaillons met twee leeuwen en rozet
- 6a. standvlak
- 6b. één lintoor, verticaal
- 6c. '7' op oor (pottenbakkersmerk)
7. pispot
8. Westerwald
9. Bartels, 1999, 604, nr. 274

INDUSTRIEEL
STEENGOED**4**

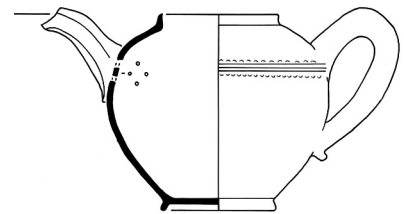
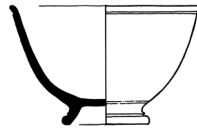
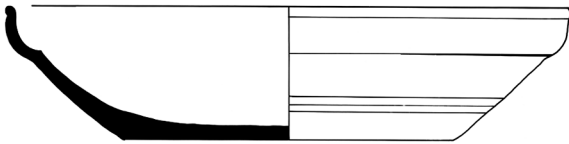
1. DEV 233-514-300
2. s2-pot-2
3. 1740-1815
4. 11,4/13,2/9,0
- 5a. steengoed met glazuur
- 5b. zoutglazuur, kobaltblauw
- 5c. kerfsneewerk, krullen
- 6a. standvlak
- 6b. één worstoor, verticaal
- 6c.
7. pot
8. Westerwald
9. Bartels, 1999, 605, nr. 279-281

5

1. DEV 233-388-5
2. s2-zal-7
3. 1700-1750
4. 5,2/7,2/4,1
- 5a. steengoed met glazuur
- 5b. zoutglazuur
- 5c.
- 6a. standvoet
- 6b.
- 6c.
7. zalfpot
8. Rijnland
9. Bartels, 1999, 611, nr. 302

6

1. DEV 233-514-328
2. s3-dek-4
3. 1740-1815
4. 5,2/3,5/-
- 5a. saltglazed stoneware
- 5b. zoutglazuur
- 5c.
- 6a.
- 6b. sierknop, ventilatiegat
- 6c.
7. deksel (theepotdeksel)
8. Engeland
9. Bartels, 1999, 616, nr. 320

7

1. DEV 233-744-1
2. s3-kom-8
3. 1720-1760
4. 29,9/7,0/17,5
- 5a. brown stoneware
- 5b. ijzerengobe, zoutglazuur
- 5c. horizontale groeven en machinaal gedraaide golvende stippellijnen
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. kom
8. Engeland
- 9.

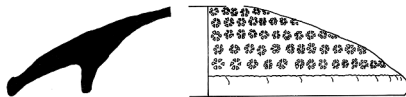
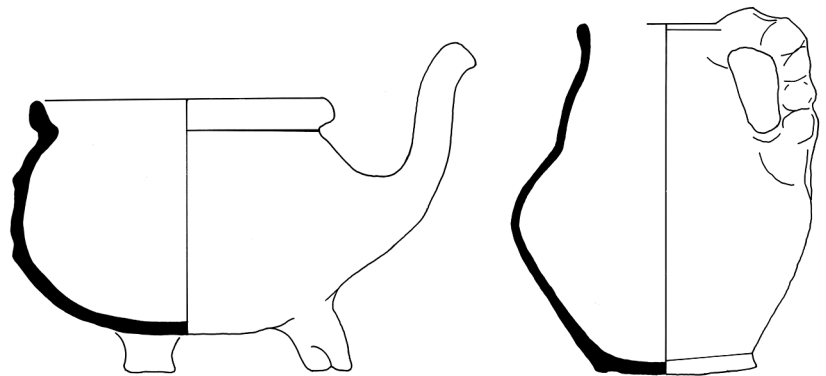
8

1. DEV 233-514-365
2. s3-kop-4
3. 1740-1815
4. 10,1/6,3/4,6
- 5a. brown stoneware
- 5b. ijzerengobe, zoutglazuur
- 5c.
- 6a. standring, glad
- 6b.
- 6c.
7. kop
8. Engeland
9. Bartels, 1999, 618, nr. 331

9

1. DEV 233-555-80
2. s3-the-6
3. 1700-1740
4. 12,0/10,4/6,7
- 5a. saltglazed stoneware
- 5b. zoutglazuur
- 5c. reliëfrand op schouder
- 6a. standring, glad
- 6b. een verticaal worstoor, schenktuit zeskantig met vier zeefgaten
- 6c.
7. theepot
8. Engeland
9. Bartels, 1999, 619, nr. 333

ROODBAKKEND AARDEWERK

10

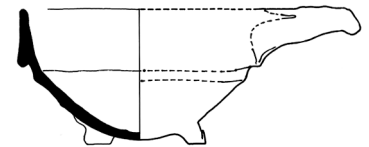
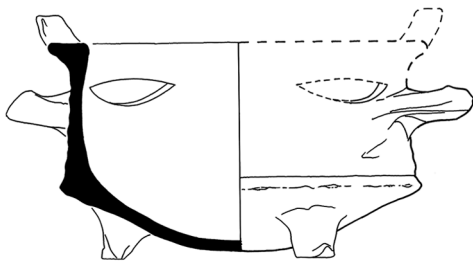
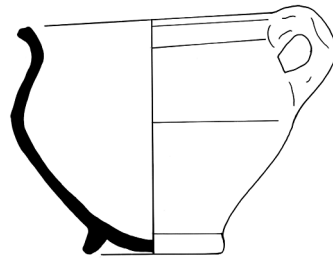
1. DEV 233-555-155
2. r-dek-4
3. 1700-1740
4. 21,4/4,7/-
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c. stempelindrukken
- 6a.
- 6b. knop ontbreekt
- 6c. inwendige ring
7. doofpotdeksel
- 8.
9. Clevis & Smit, 1990, 4

11

1. DEV 233-532-13
2. r-gra-124
3. 1425-1475
4. 18,5/14,4/13,5
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur inwendig, buitenzijde spaarzaam geglazuurd
- 5c. drie brede draairillen op buik
- 6a. driepoot
- 6b. een kromme platte steel
- 6c.
7. steelkom
- 8.
- 9.

12

1. DEV 233-514-70
2. r-kan-56
3. 1740-1815
4. 15,9/18,7/8,5
- 5a. roodbakkend (vlekkengoed)
- 5b. loodglazuur, witte slib, mangaan
- 5c. uitwendig witte slib en mangaan gevlekt
- 6a. standing, glad, versleten
- 6b. een verticaal gehoekt worstoor, ingeknepen
- 6c.
7. kan
8. Friesland
- 9.

13

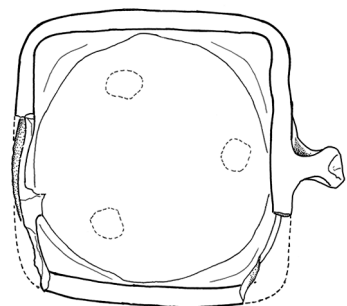
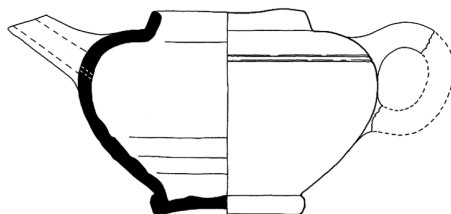
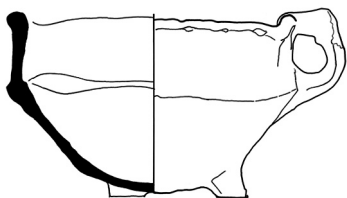
1. DEV 233-514-22
2. r-kmf-2
3. 1740-1815
4. 19,5/11,1/8,5
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. driepoot
- 6b. twee worstoren, horizontaal
- 6c. 3 opstaande nokken, 4 ventilatiegaten
7. komfoor
- 8.
9. Bartels, 1999, 683, nr. 558

14

1. DEV 233-514-94
2. r-pot-12
3. 1740-1815
4. 15,2/12,5/7,1
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. standring, glad
- 6b. een verticaal worstoor, geknepen
- 6c. zeer kleine schenklip 180 graden t.o.v. oor
7. pot
8. Friesland
- 9.

15

1. DEV 233-514-15
2. r-stk-3
3. 1740-1815
4. 13,5/7,2/4,6
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. driepoot
- 6b. steel
- 6c.
7. steelkom
- 8.
- 9.

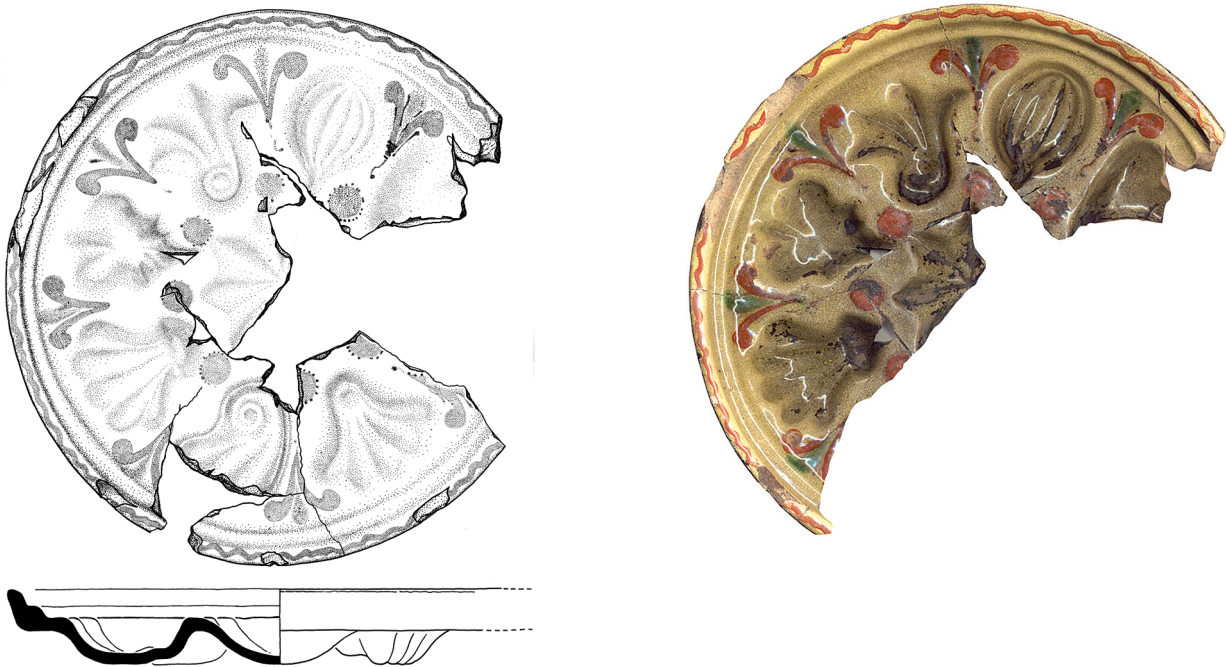
16

1. DEV 233-514-16
2. r-tes-1
3. 1740-1815
4. 14,5/9,2/5,2
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. driepoot
- 6b. één worstoor, verticaal, toegeknepen
- 6c.
7. test
- 8.
9. Clevis & Kottman, 1989, 11-188

17

1. DEV 233-514-88
2. r-the-6
3. 1740-1815
4. 16,6/11,2/8,0
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur, mangaan
- 5c.
- 6a. standvoet
- 6b. een verticaal worstoor, schenktuit met vier zeefgaten
- 6c.
7. theepot
8. Deventer ?
- 9.

WITBAKKEND AARDEWERK

18

1. DEV 233-829-1

2. w-bak-

3. 1750-1800

4. 29,4/3,0/20,0

5a. witbakkend

5b. loodglazuur, witte slib, rood en koperoxide

5c. golflijn op rand, spiegel tussen kuiltjes kelk-vormige motieven in bruin en groen

6a.

6b. steel (ontbreekt)

6c. 9 kuiltjes, 8 kuiltjes in een cirkel om een centraal kuiltje. Centrale kuil: achtpuntige ster.

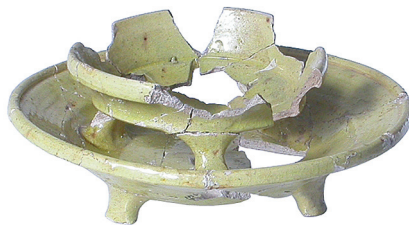
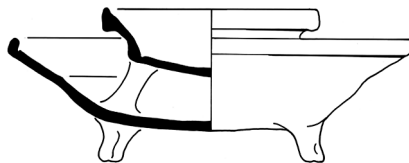
Kuiltjes in cirkel met de klok mee: lampion, -, -, kelk, schelp, kelk, vlinder, zeevrucht.

Onderzijde beroet.

7. evenveeltjespan

8. Ochtrup ?

9.

19

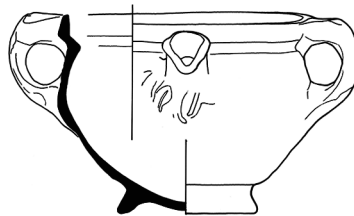
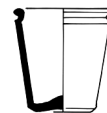
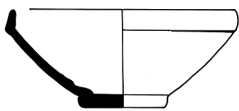
1. DEV 233-555-109
2. w-dek-14
3. 1700-1740
4. 6,6/4,8/-
- 5a. witbakkend
- 5b. loodglazuur, mangaan
- 5c.
- 6a.
- 6b. knop
- 6c.
7. deksel
8. Friesland
- 9.

20

1. DEV 233-514-451
2. w-fru-1
3. 1740-1815
4. 21,4/6,5/9,4
- 5a. witbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. driepoot
- 6b.
- 6c. twee op elkaar staande schalen met inke-
vingen in bovenste
7. fruittest
- 8.
9. Clevis & Kottman, 1989, 130

21

1. DEV 233-552-131
2. w-kom-17
3. 1825-1875
4. 15,6/8,3/6,2
- 5a. witbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. standvoet, met draad verwijderd
- 6b.
- 6c.
7. kom
- 8.
- 9.

22

1. DEV 233-555-117
2. w-kop-37
3. 1700-1740
4. 12,4/5, 1/4,4
- 5a. witbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. standvoet
- 6b.
- 6c.
7. kop
- 8.
- 9.

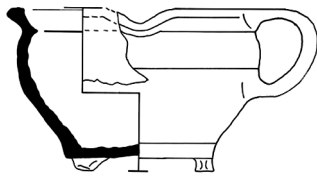
23

1. DEV 233-514-512
2. w-pot-10
3. 1740-1815
4. 14,0/10,7/7,2
- 5a. witbakkend
- 5b. loodglazuur; uitwendig koperoxide
- 5c.
- 6a. standring, glad
- 6b. twee worstoren, verticaal, toegeknepen, tuit op schouder
- 6c.
7. pot
- 8.
- 9.

24

1. DEV 233-552-1
2. w-zal-7
3. 1825-1875
4. 5,3/5,7/3,0
- 5a. witbakkend
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c.
7. zalfpot
- 8.
- 9.

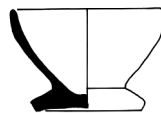
OCHTRUP

25

1. DEV 233-514-544
2. dw-gra-1
3. 1740-1815
4. 13,9/8,0/7,1
- 5a. roodbakkend aardewerk
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. driepoot
- 6b. schenklip 90° tov oor, verticaal worstoor geknepen
- 6c.
7. grape
8. Ochtrup
- 9.

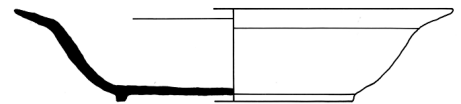
MAJOLICA

26

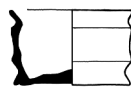
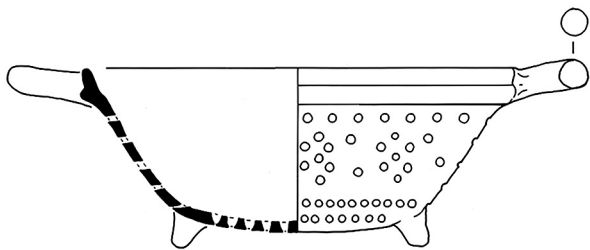
1. DEV 233-518-39
2. m-kop-2
3. 1450-1600
4. 8,2/5,4/5,1
- 5a. majolica
- 5b. tinglazuur
- 5c. florale motieven in blauw
- 6a. standvoet
- 6b.
- 6c.
7. kop
- 8.
- 9.

FAIENCE

27

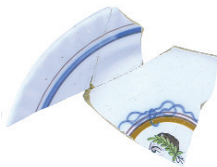
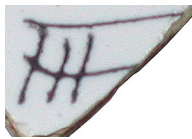
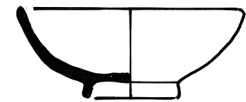
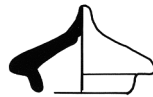
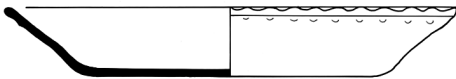
1. DEV 233-514-582
2. f-bor-15
3. 1740-1815
4. 23,1/4,8/12,5
- 5a. faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. sp: den, chryasant, pioenroos, vl: servetrand met daaronder pioenroos
- 6a. standring, glad
- 6b.
- 6c.
7. bord
- 8.
9. Jacobs, 1996, afb. 94

28

1. DEV 233-555-154
2. f-ver-2
3. 1700-1740
4. 23,0/8,6/9,9
- 5a. faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. driepoot
- 6b. twee worstoren, horizontaal (een oor ontbreekt)
- 6c. lekgaten in 7-punts motief
7. vergiet
- 8.
9. Bartels, 1999, 832, nr. 1092

29

1. DEV 233-514-408
2. f-zal-3
3. 1740-1815
4. 6,7/4,1/6,2
- 5a. faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. geheel wit
- 6a. ziel
- 6b.
- 6c.
7. zalfpot
- 8.
- 9.

FRANSE
FAIENCECHINEES
PORSELEIN

1:2

1:2

30

1. DEV 233-514-571
2. fr-bor-1
3. 1740-1815 (1803-1815)
4. 24, 1/4, 1/15, 2
- 5a. franse faience
- 5b. tinglazuur
- 5c. sp: hoofd wrs Napoleon met lauwerkrans in cartouche met blauwe strik, vl: filet in blauw en paars
- 6a. standing, glad
- 6b.
- 6c. beeldmerk FH ?
7. bord
8. Frankrijk
- 9.

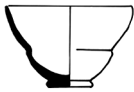
31

1. DEV 233-555-152
2. p-dek-5
3. 1700-1740
4. 3,9/2,3/2,4
- 5a. porselein
- 5b. onderglazuur blauw, veldspaatglazuur
- 5c. blauw filet op rand, blauwe knop
- 6a.
- 6b. knop
- 6c.
7. deksel
8. China
- 9.

32

1. DEV 233-572-96
2. p-min-
3. 1900-1944 (1720-1760)
4. 5,4/2,4/2,1
- 5a. porselein
- 5b. onderglazuur blauw, veldspaatglazuur
- 5c. uitwendig florale motieven, chrysaant, wolk
- 6a. standing, glad
- 6b.
- 6c.
7. miniatuur, poppengoed
8. China
- 9.

INDUSTRIEEL WIT

33

1. DEV 233-572-127
2. iw-kop-19
3. 1900-1944
4. 6,8/4,3/2,7
- 5a. witgoed
- 5b. loodglazuur
- 5c.
- 6a. standing, glad
- 6b. vormoor, verticaal
- 6c.
7. kop
8. Maastricht?
- 9.

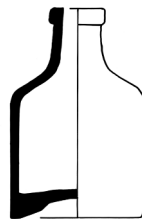
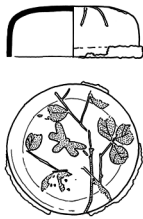
INDUSTRIEEL ZWART

34

1. DEV 233-514-368
2. iz-dek-I
3. 1740-1815
4. 4,5/3,5/-
- 5a. blackware
- 5b. loodglazuur, mangaan
- 5c.
- 6a.
- 6b. knop
- 6c. stoomgat
7. deksel
8. Engeland
9. Bitter & Dijkstra, 1997, 88

GLAS

1

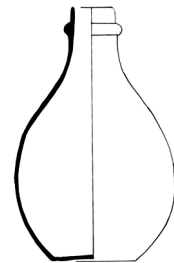
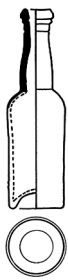
1. DEV 233-572-91
2. gl-dek-12
3. 1900-1944
4. 7,0/2,7/7,0
- 5a. glas
- 5b. blauw
- 5c. geschilderde takjes met bladeren en een vlindertje
- 6a.
- 6b.
- 6c. rand afgezet met koper
7. deksel
- 8.
- 9.

2

1. DEV 233-552-2
2. gl-fle-14
3. 1825-1875
4. 7,0/11,4/7,0
- 5a. glas
- 5b. bruin
- 5c.
- 6a. ziel
- 6b.
- 6c. contactvorm
7. medicijnfles
- 8.
- 9.

3

1. DEV 233-572-5
2. gl-fle-14
3. 1900-1944
4. 3,6/8,8/3,6
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c. contactvorm, twee verticale naden, tekst: ED.PINAUD PARIS. Om cirkel, blindmerk BL 1799
7. parfumfles
8. Frankrijk
- 9.

4

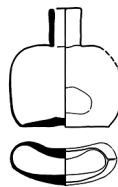
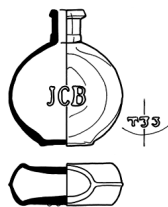
1. DEV 233-572-81
2. gl-fle-27
3. 1900-1944
4. 3,0/10,6/3,1
- 5a. glas
- 5b. donkergroen
- 5c.
- 6a. ziel
- 6b.
- 6c. vormgeblazen
7. medicijnfles
- 8.
- 9.

5

1. DEV 233-572-8
2. gl-fle-41
3. 1900-1944
4. 5,9/12,6/5,9
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a. hol standvlak
- 6b.
- 6c. contactvorm, zeszijdig, tekst: EXTRAIT D'EAU DE COLOGNE, blindmerk T10
7. parfumfles
8. Duitsland
9. Kottman, 1989, 982, nr. 140

6

1. DEV 233-209-114
2. gl-fle-70
3. 1860-1910
4. 8,5/13,7/4,5
- 5a. glas
- 5b. lichtblauw
- 5c. driepas
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c. contactvorm, twee verticale naden, tekst: MAW LONDON PATENT / CSMM TRADE-MARK
7. zuigfles
8. Londen
- 9.

7

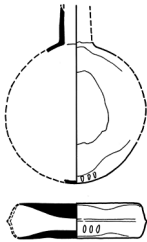
1. DEV 233-572-74
2. gl-fle-107
3. 1900-1944
4. 5,8/7,3/2,8
- 5a. glas
- 5b. lichtgroen
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c. contactvorm, verticale naad, tekst: JCB, blindmerk T33
7. parfumfles
- 8.
- 9.

8

1. DEV 233-572-75
2. gl-fle-108
3. 1900-1944
4. 6,0/6,0/6,0
- 5a. glas
- 5b. lichtgroen
- 5c.
- 6a. standvlak, met kleine ziel
- 6b.
- 6c. contactvorm, verticale naad
7. parfumfles
- 8.
- 9.

9

1. DEV 233-572-25
2. gl-fle-109
3. 1900-1944
4. 1,6/7/1,3
- 5a. glas
- 5b. lichtgroen
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b. rechthoekig
- 6c.
7. medicijnflesje
- 8.
- 9.

10

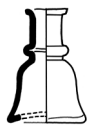
1. DEV 233-572-38
2. gl-fle-110
3. 1900-1944
4. 6,8/9,5/-
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a.
- 6b.
- 6c. contactvorm, verticale naad
7. parfumfles
- 8.
- 9.

11

1. DEV 233-572-23
2. gl-fle-111
3. 1900-1944
4. 3,9/8,0/3,9
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c. vormgeblazen, tekst: ZURZACH IN DER SCHWYZ/ KARL WILLER
7. Mineraalwaterfles (Kuuroord Zurzach)
- 8.
9. Zwitserland

12

1. DEV 233-572-24
2. gl-fle-112
3. 1900-1944
4. 4,8/12,4/4,8
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a. opgeboid
- 6b. knoop op hals, zeskantig
- 6c. vormgeblazen, tekst: EAU DE COLOGNE FABRIEK NO 4711
7. parfumflesje
- 8.
9. Nederland

13

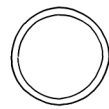
1. DEV 233-572-73
2. gl-ink-4
3. 1900-1944
4. 4,4/6,1/4,4
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c. contactvorm, verticale naad
7. inktpot
- 8.
- 9.

14

1. DEV 233-572-83
2. gl-lam-
3. 1900-1944
4. 3,0/-/-
- 5a. glas
- 5b. melkwit, craquelé, groen
- 5c.
- 6a.
- 6b.
- 6c. vormgeblazen, groene glasslinger om onderzijde
7. lampenglas
- 8.
- 9.

15

1. DEV 233-552-3
2. gl-maa-1
3. 1825-1875
4. 3,8/6,1/3,3
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c. ingegraveerd de woorden: 'theelepел', 'paplepel', 'eetlepel' met maatstrepen
- 6a. standvoet, pontilmerk
- 6b.
- 6c.
7. maatbeker
- 8.
- 9.

16

1. DEV 233-552-4
2. gl-stp-3
3. 1825-1875
4. 5,2/7,0/-
- 5a. glas
- 5b. bruin
- 5c.
- 6a.
- 6b.
- 6c. holle vorm
7. stop voor medicijnfles
- 8.
- 9.

17

1. DEV 233-572-40
2. gl-zal-I
3. 1900-1944
4. 5,0/2,1/5,0
- 5a. glas
- 5b. kleurloos
- 5c.
- 6a. standvlak
- 6b.
- 6c. persvorm, geen naad
7. zalfpot
- 8.
- 9.

CATALOGUS TABAKSPIJPEN

JAN VAN OOSTVEEN

Voor de beschrijving van de producten wordt een uniforme systematiek gehanteerd die gebaseerd is op de deductieve kenmerken van de kleipijp.¹ Op basis van deze kenmerken worden conclusies getrokken ten aanzien van de productiedatum, de productieplaats en de eventuele fabrikant van het product.

De uniforme beschrijving is als volgt:

IDENTIFICATIE

- 1a.** Vondstnummer
- 1b.** Vindplaats

DEDUCTIEVE KOPKENMERKEN

- 2a.** Model
Beschrijving conform Duco, 1987
- 2b.** Zijmerk links / zijmerk rechts
Beschrijving van het zijmerk aan de linkerzijde van de pijpenkop / beschrijving van het zijmerk aan de rechterzijde van de pijpenkop
De linker- en rechterzijde van de pijpenkop zijn de desbetreffende zijden zoals de roker deze ziet
- 2c.** Bijmerk links / bijmerk rechts
Beschrijving van het bijmerk aan de linkerzijde van de pijpenkop / beschrijving van het bijmerk aan de rechterzijde van de pijpenkop
- 2d.** (Hiel)merk
Beschrijving van het makersmerk meestal geplaatst op het uitstekende deel, de hiel, van de kleipijp.
- 2e.** Oppervlaktebehandeling
De eventuele oppervlaktebehandeling bijvoorbeeld middels een agaatsteen waardoor een geglaasd oppervlak ontstaat, wordt beschreven
- 2f.** Behandeling kopopening
Bijvoorbeeld de met een botter afgewerkte scherpe randen van de kopopening
- 2g.** Afwerking ketelopening
Hieronder kan bijvoorbeeld de hele of halve radering rondom de ketelopening worden beschreven
- 2h.** Overig
Overige opmerkingen

DEDUCTIEVE STEELKENMERKEN

- 3a.** Versiering
Aanwezige steelversiering
- 3b.** Oppervlaktebehandeling
Oppervlaktebehandeling met een agaatsteen
- 3c.** Overig
Overige opmerkingen

CONCLUSIES OP BASIS VAN DEDUCTIEVE KOPKENMERKEN

- 4.** Complexdatering (Objectdatering)
- 5.** Mogelijk productiecentrum
- 6.** Mogelijke pijpenmaker / atelier

OVERIG

- 7.** Literatuurverwijzing
Een verwijzing naar soortgelijke produkten uit de literatuur wordt onder dit nummer gemaakt.

Bij de catalogus zijn de vondsten per besproken opgravingsnummer gerubriceerd op het aanwezig zijn van een makersmerk. Daarbij is de volgende volgorde aangehouden:

- 1.** Cijfermerken
- 2.** Lettermerken
  - o Lettermerken opgebouwd uit 1 letter
  - o Lettermerken opgebouwd uit 2 letters
  - o Lettermerken opgebouwd uit 3 letters
  - o Lettermerken opgebouwd uit 4 letters
  - o Lettermerken opgebouwd uit meer dan 4 letters
- 3.** Merken die in verband kunnen worden gebracht met de natuur. Onderwerpen worden op alfabetische volgorde behandeld
- 4.** Merken die in verband kunnen worden gebracht met wapens. Op alfabetische volgorde worden de wapens behandeld
- 5.** Overige merken. Op alfabetische volgorde worden deze merken behandeld

¹ Oostveen, 2001a.

LITERATUUR

Duco, D.H., 1987. *De Nederlandse; handboek voor dateren en determineren*, Leiden.

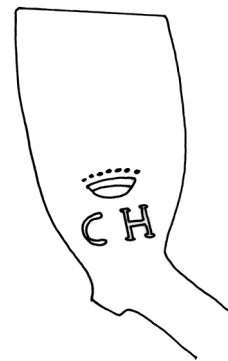
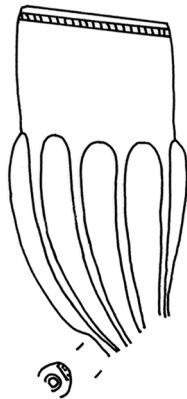
Duco, D.H., 2000. *Firma P. Goedewaagen & Zoon; fabrikantencatalogus uit 1906 voorzien van historische inleiding en verklarend naamregister*, Amsterdam.

Kügler, M., 1995. *Pfeifenbäckerei im Westerwald; Die Geschichte der Pfeifenbäckerei des unteren Westerwaldes von de Anfängen um 1700 bis Heute*, Köln.

Oostveen, J. van & A. van Oostveen-Bonnema, 2001. Kleipijpen; een statistische analyse, in: *Westerheem* 50-1, 13-27.

Oostveen, J. van, 2003. *Kleipijpen uit Zutphen (versie 2.0)*, Deventer.

TABAKSPIJPEN

1

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Rondbodem
- 2b. Lobbenpijp
- 2c. -/-
- 2d. 9? Gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5.
- 6.
- 7.

2

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Ovoïde
- 2b. Ster in cirkel / ster in cirkel
- 2c. -/-
- 2d. D ongekroond
- 2e. Ongeglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750?)
- 5.
- 6.
- 7.

3

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. CH gekroond / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Deventer
- 6. Gerrit Harselaar?
- 7.

4

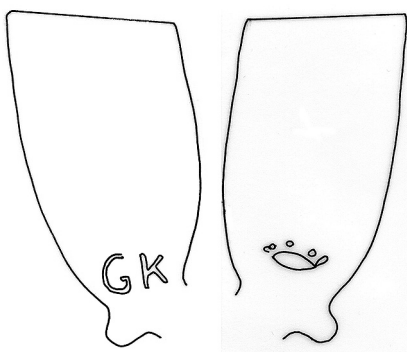
- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. CH gekroond / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Deventer
- 6. Gerrit Harselaar?
- 7.

5

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. CP (monogram)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1710-1730)
- 5. Gouda
- 6.
- 7.

6

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. EB gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Gouda
- 6. Adriaen van der Cruis
- 7.

7

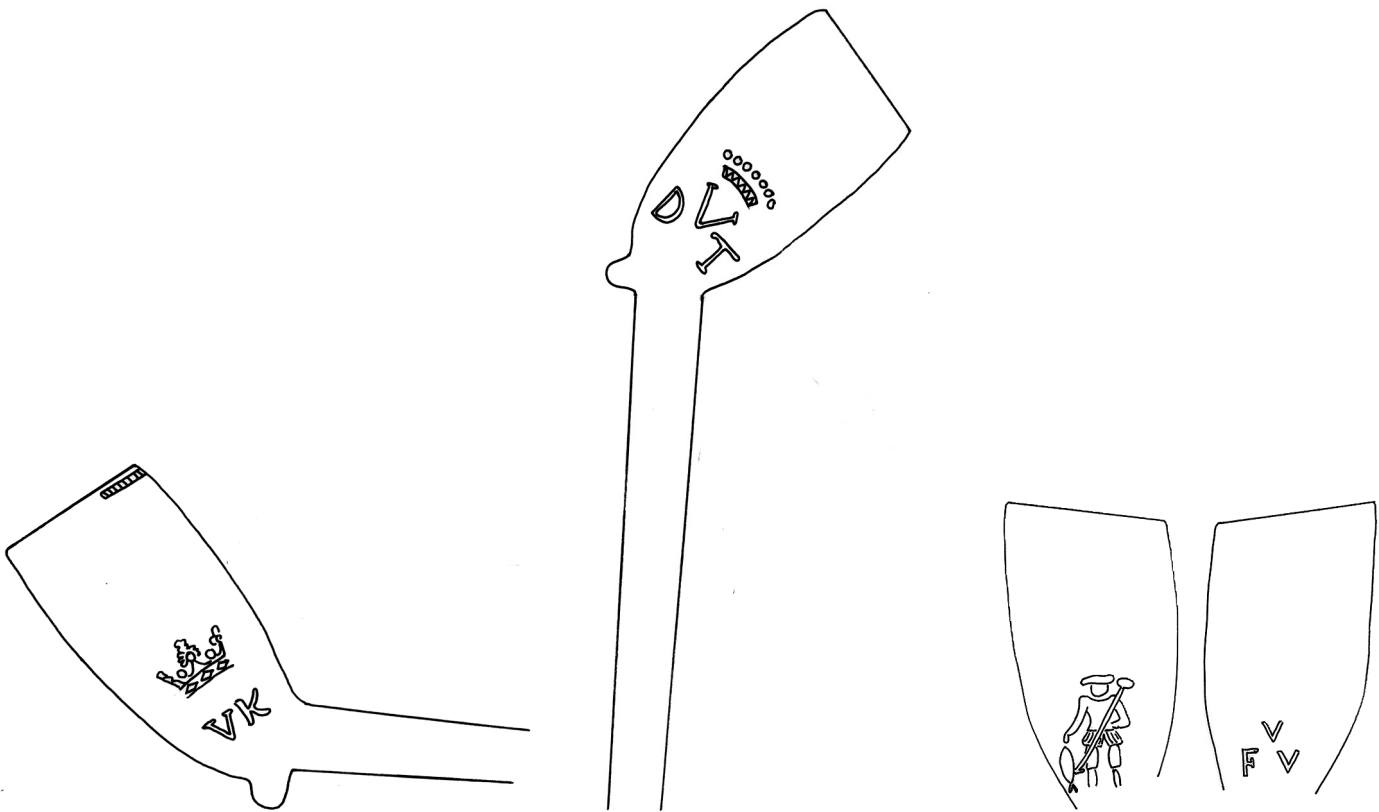
- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. GK / kroon
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h. Naad met kam afgewerkt
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1760)
- 5. Deventer?
- 6.
- 7.

8

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HD / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

9

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. NS gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1740)
- 5. Gouda
- 6. Nathan Scharp
- 7.

10

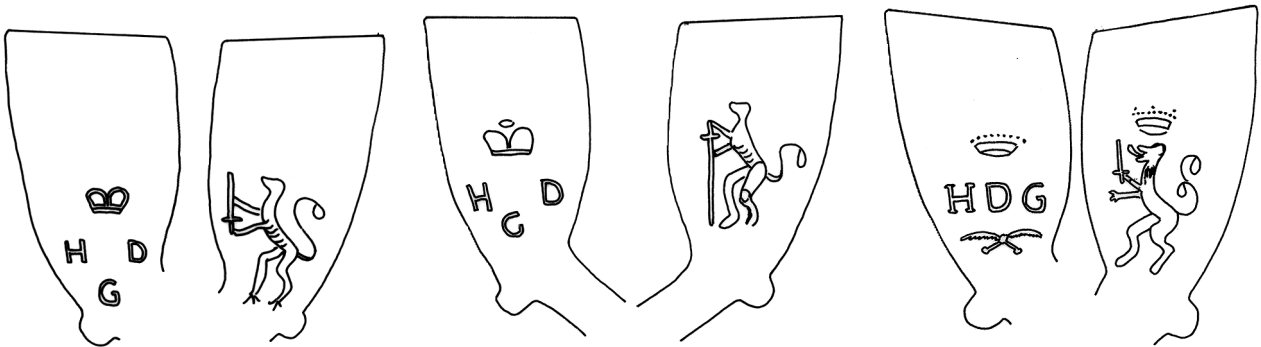
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. VK gekroond / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Radering voorzijde ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1760)
- 5. Deventer?
- 6.
- 7. Oostveen, 2003

11

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. DVT gekroond / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h. Naad met kam afgewerkt
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1760)
- 5. Deventer
- 6.
- 7. Oostveen, 2003

12

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. Visser / FVV
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Zwolle
- 6. Frans van der Veen
- 7.

13

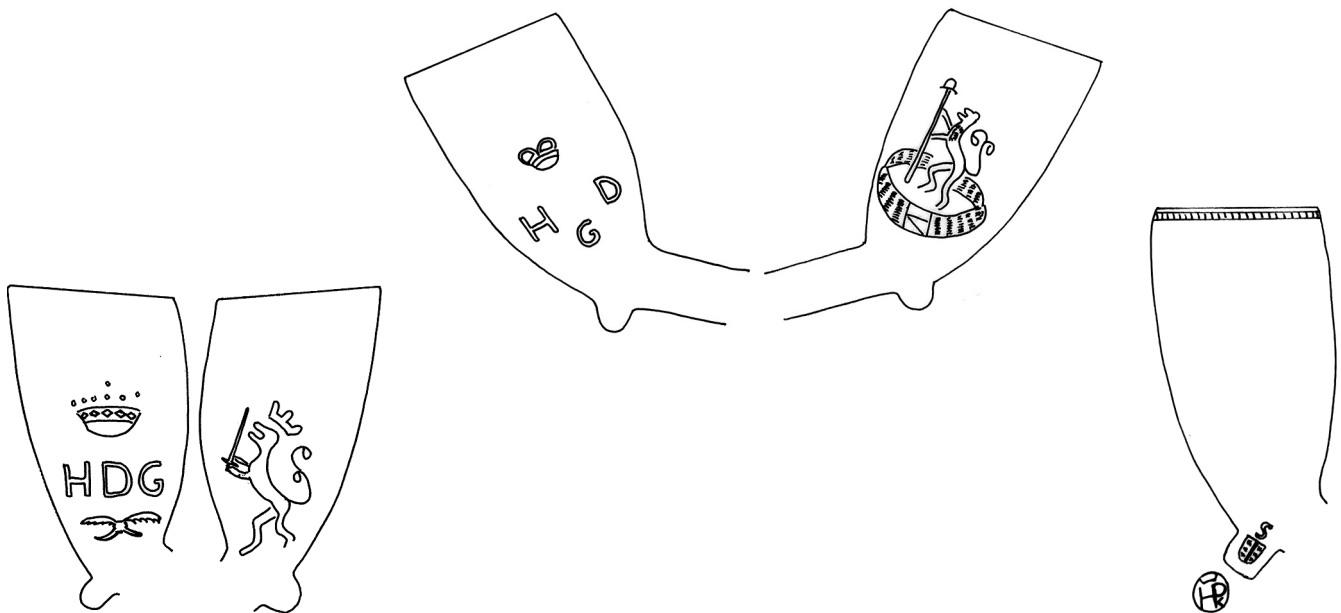
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HDG gekroond / leeuw met zwaard naar boven
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

14

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HDG gekroond / leeuw met zwaard naar beneden
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

15

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HDG gekroond boven palmtakken / leeuw met zwaard naar boven gekroond
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

16

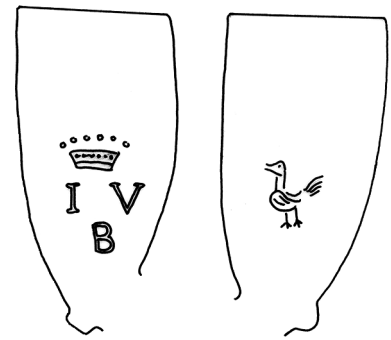
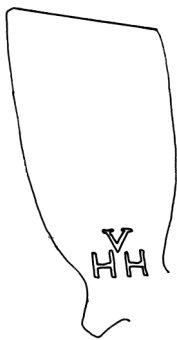
- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HDG gekroond boven palmtakken / leeuw met zwaard naar boven gekroond
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

17

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HDG gekroond / leeuw in Hollandse tuin
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

18

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenschild + S / Gouds wapenschild + S
- 2d. HPK (monogram)
- 2e. Geglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1740-1746)
- 5. Gouda
- 6. Pieter Kool
- 7.

19

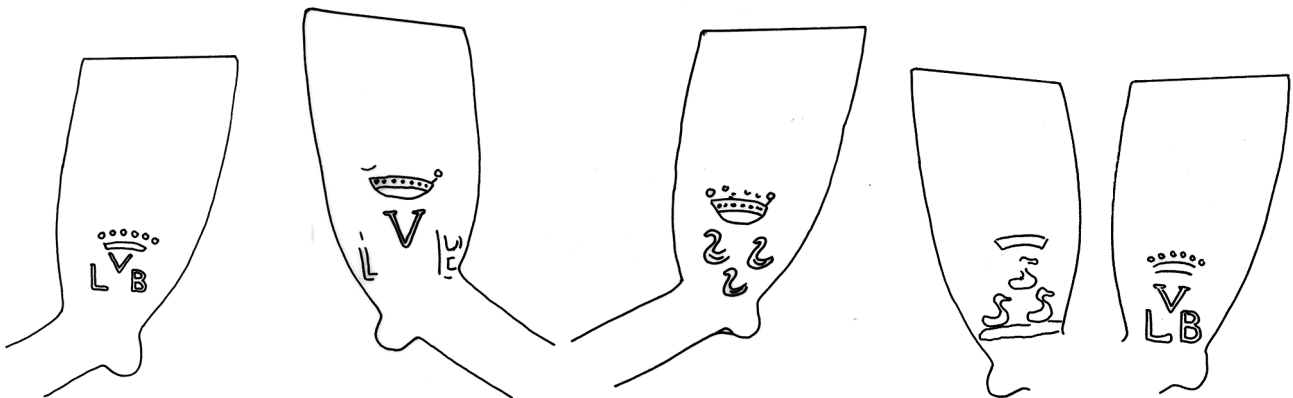
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. HVH / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5.
- 6.
- 7.

20

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. N gekroond met initialen IAN / -
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1750)
- 5. Gorinchem/Schoonhoven
- 6.
- 7.

21

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. IVB gekroond / haantje
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1760)
- 5. Deventer
- 6. Jurrien van der Bargh
- 7.

22

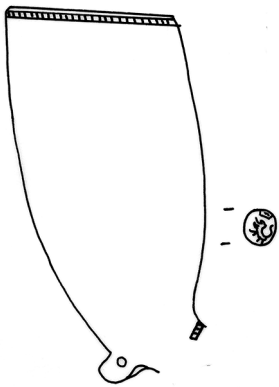
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. - / LVB gekroond
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

23

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. LVB gekroond / 3 eendjes gekroond
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Deventer
- 6.
- 7.

24

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Zijmerk
- 2b. 3 eendjes gekroond / LVB gekroond
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Deventer
- 6.
- 7. Oostveen, 2003

25

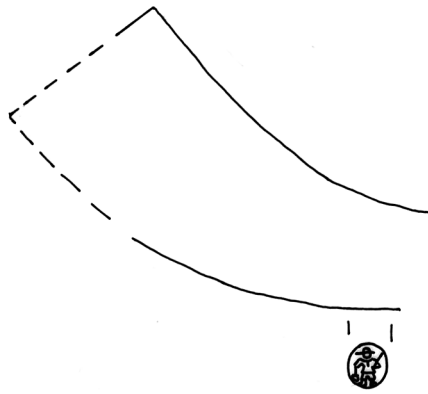
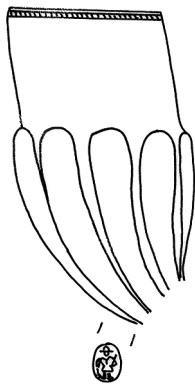
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. Stip/-
- 2d. Staande leeuw (ketelmerk)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5.
- 6.
- 7.

26

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. Kind in de wieg
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1740)
- 5. Gouda
- 6. Cornelis Gruijtershof
- 7.

27

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Rondbodem
- 2b. 8 kantige pijp
- 2c. -/-
- 2d. Landman
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1740)
- 5. Gouda
- 6. Pieter van Putten?
- 7.

28

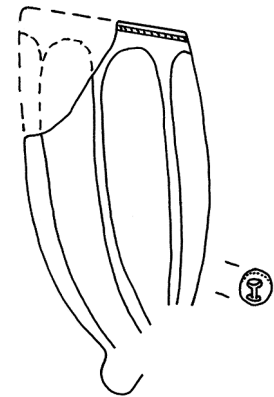
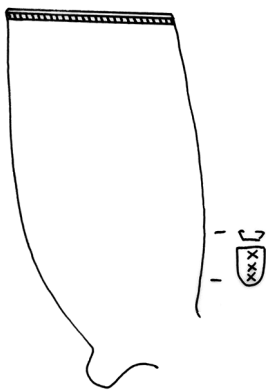
- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Rondbodem
- 2b. Lobbenpijp
- 2c. -/-
- 2d. Landman
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1740)
- 5. Gouda
- 6. Pieter van Putten?
- 7.

29

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Rondbodem, hoornmodel
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. Landman
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1740)
- 5. Gouda
- 6. Pieter van Putten
- 7.

30

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. Visser
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Gouda
- 6. Samuel Lamot
- 7.

31

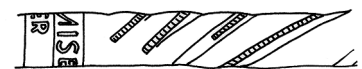
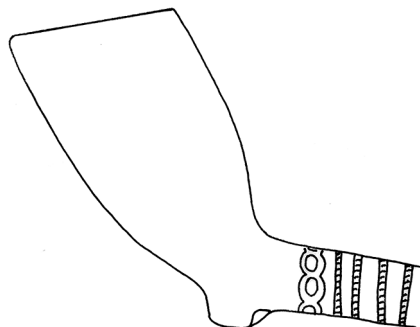
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. Wapen van Amsterdam (ketelmerk)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1760)
- 5. Gouda
- 6. Dirk Mansvelder
- 7.

32

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -
- 2d. Anker
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1710-1730)
- 5. Gouda
- 6. Jan Hendriksz Sprot
- 7.

33

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. Lobbenpijp
- 2c. -/-
- 2d. Roemer (ketelmerk)
- 2e. Ongeglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1750)
- 5. Gouda
- 6. Pieter Vierens
- 7.

34

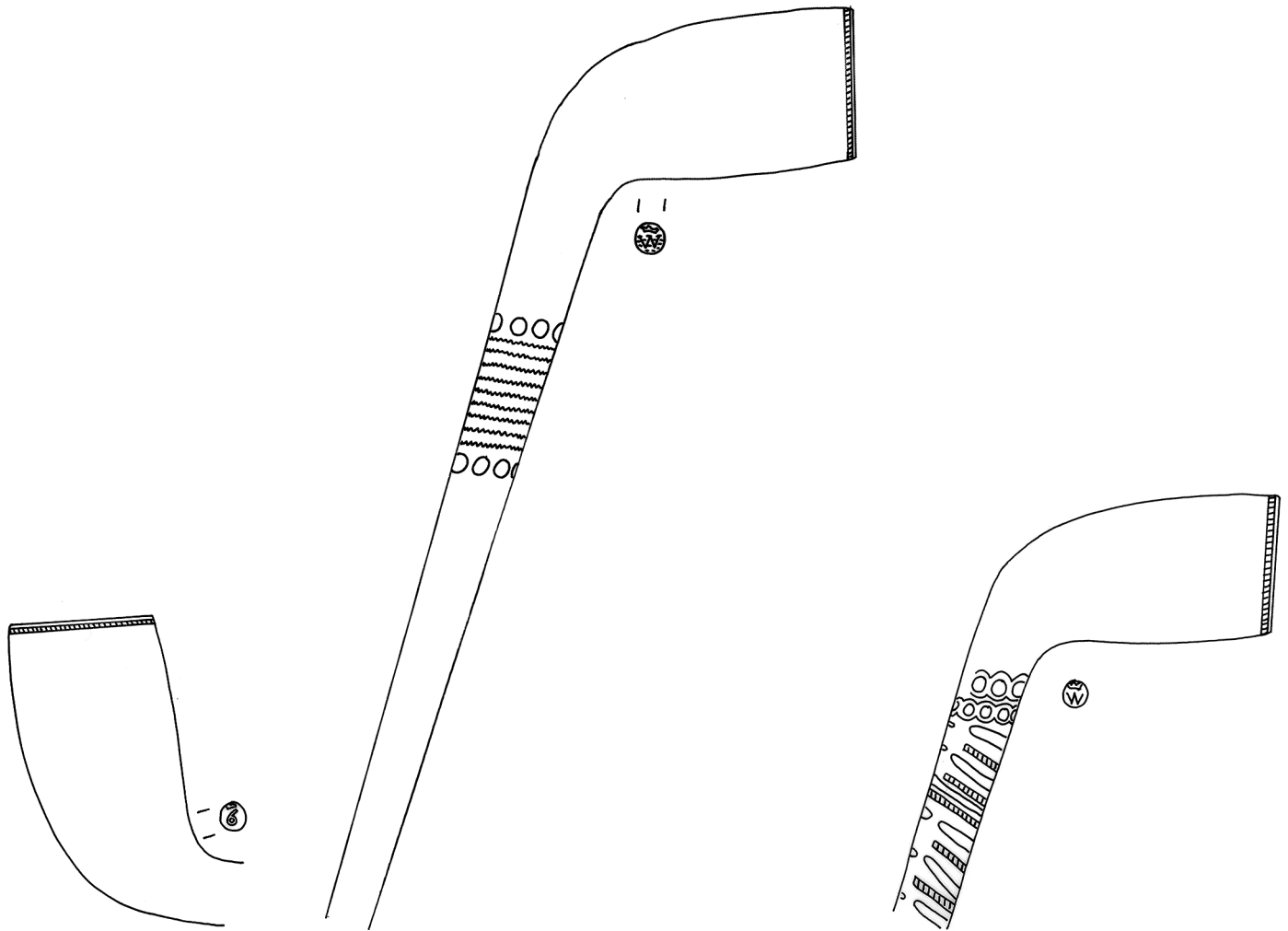
- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Rondbodem
- 2b. Lobbenpijp
- 2c. -/-
- 2d. Scheepje
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1730-1760)
- 5.
- 6.
- 7.

35

- 1a. DEV 233-555
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Raderingen afgezoomd met parelranden
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1720-1740)
- 5. Deventer?
- 6.
- 7.

36

- 1a. DEV 233-555 (608)
- 1b. Grote beerput gasthuis, onderste laag
- 2a.
- 2b.
- 2c.
- 2d.
- 2e.
- 2f.
- 2g.
- 2h.
- 3a. "I.H.ISER"/"ISER" met getordeerde steel
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1700-1740 (1707-1738)
- 5. Hildesheim
- 6. Johann Hartmann Isern
- 7.

37

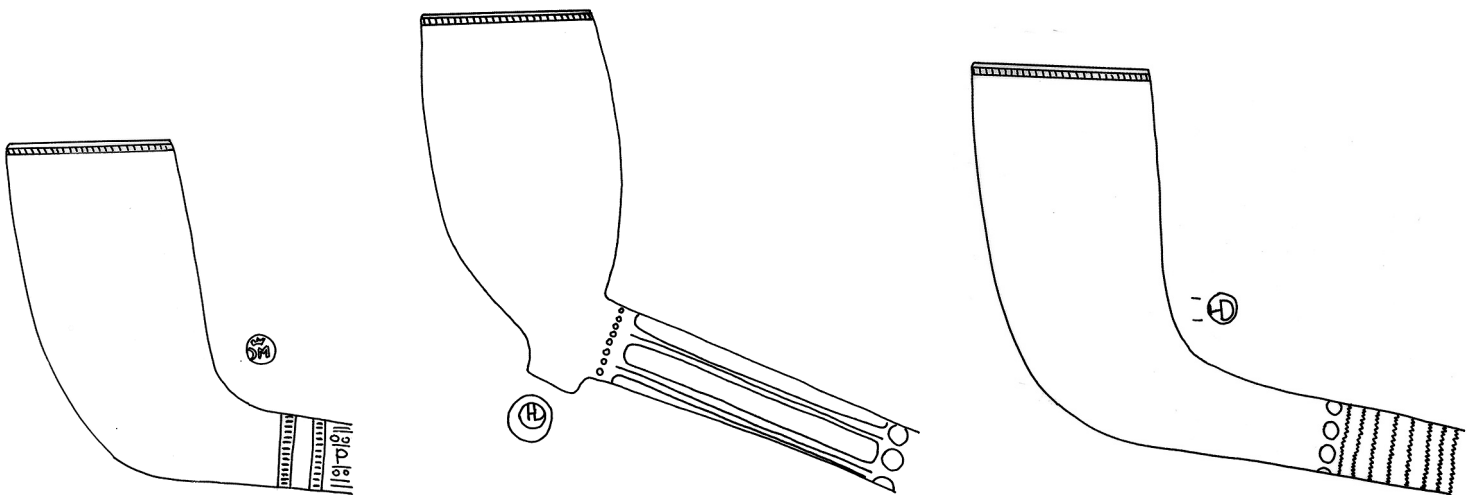
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. 6 gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

38

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. W gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopenig
- 2h.
- 3a. Raderingen afgezoomd met parelranden
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1740-1780)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

39

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. W gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Raderingen afgewisseld met insnijdingen begrensd door parelranden
- 3b. Ongeglasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1740-1770)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

40

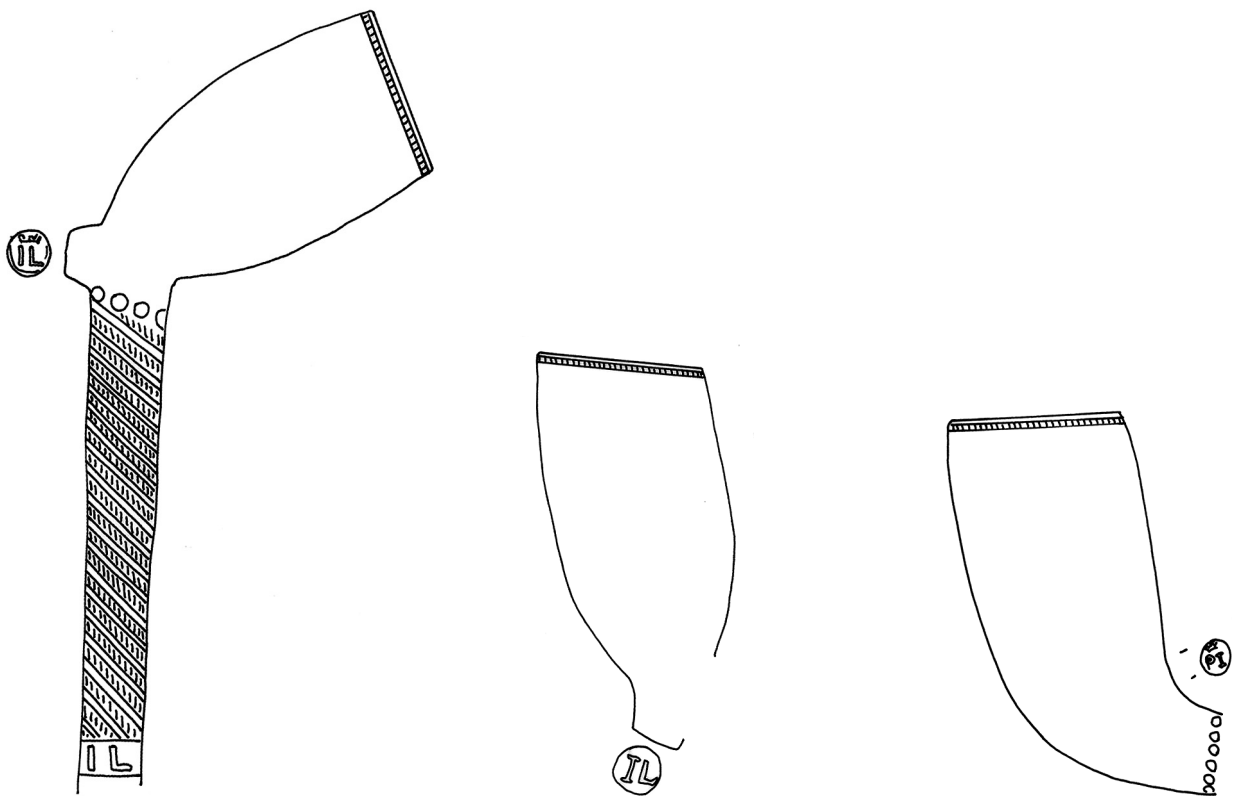
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. DM gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. "P"..."I"(mogelijk Peter Dorni)
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1770-1800)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

41

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. HD (monogram)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Horizontale strepen gevolgd door een parelrand
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Heinrich Dorn
- 7.

42

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. HD (monogram)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Horizontale strepen gevolgd door een parelrand
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Heinrich Dorn
- 7.

43

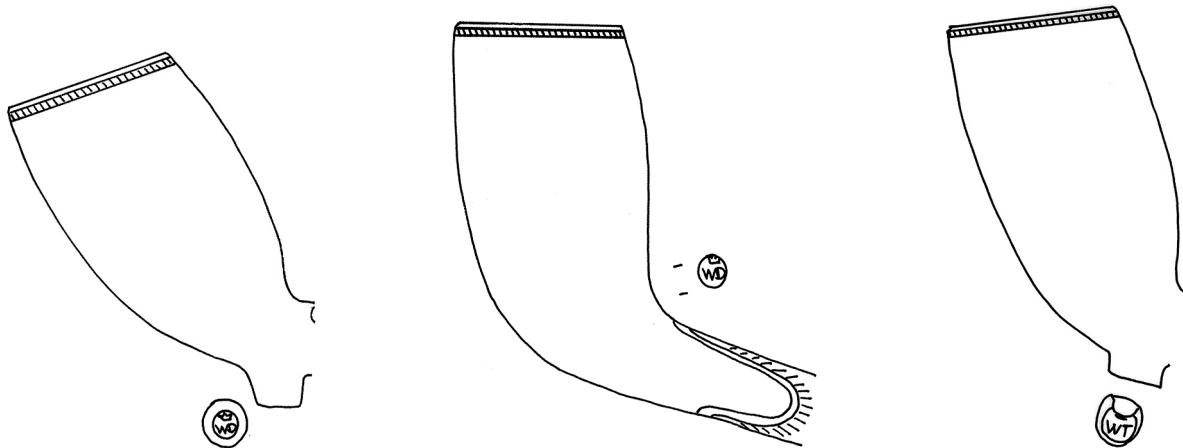
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. IL gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopenig
- 2h.
- 3a. Getordeerde steel begrensd door cirkels en tekstband met IL/GH
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Jacob Letschert
- 7.

44

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. IL gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopenig
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Jacob Letschert
- 7.

45

- 1a. DEV-233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. PI gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopenig
- 2h.
- 3a. Bloemen?
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1770-1800)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

46

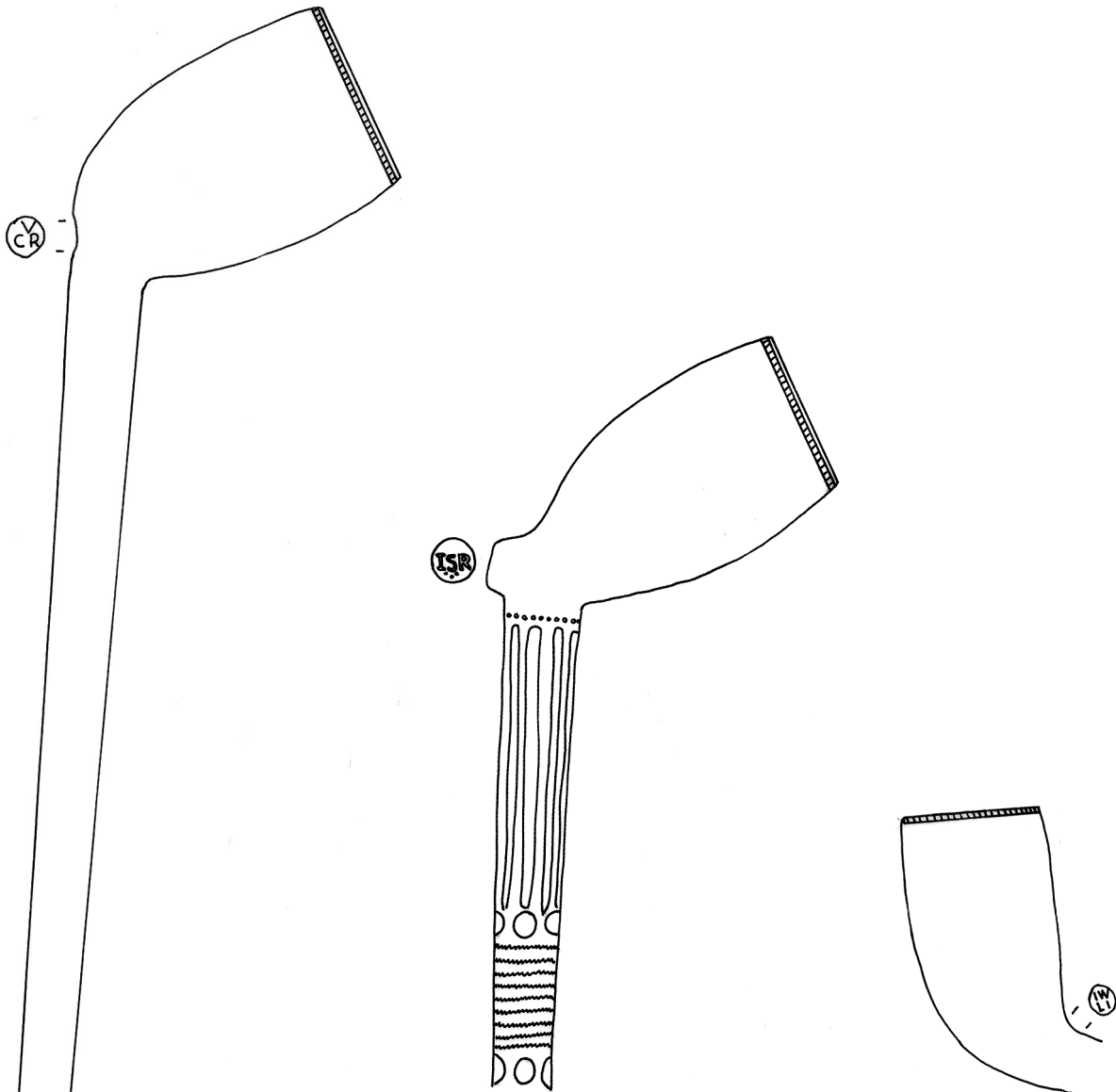
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. WD gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Wilhelm Dorn
- 7.

47

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. WD gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Vis met opengesperde bek
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1740-1780)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Wilhelm Dorn
- 7.

48

- 1a. DEV-233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. WT gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

49

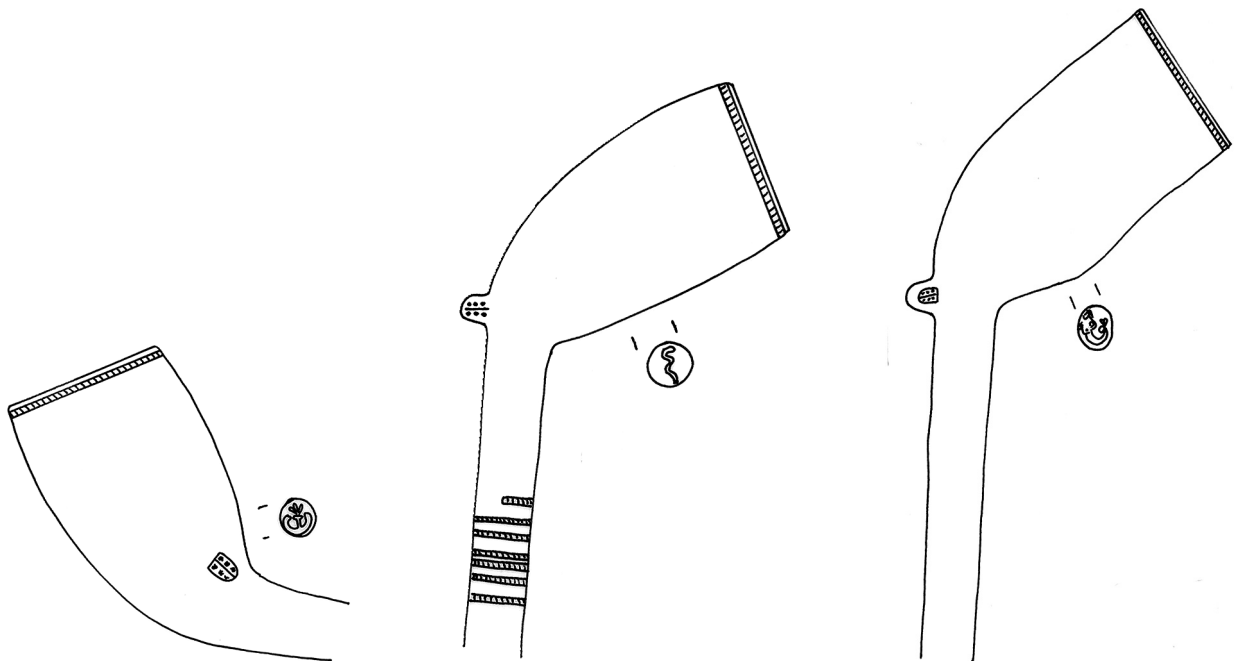
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. CVR
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Geen
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1770-1800)
- 5. Aarlanderveen
- 6. Cornelis van Rijk
- 7.

50

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. ISR boven 3 stippen (gekroond?)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h. Mogelijk een imitatie van de pijpenmaker Isern uit Hildesheim of Wolfenbüttel
- 3a. Horizontale strepen gevolgd door raderingen afgezet met parelranden
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Westerwald?
- 6.
- 7.

51

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. IWLI
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1740-1780)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

52

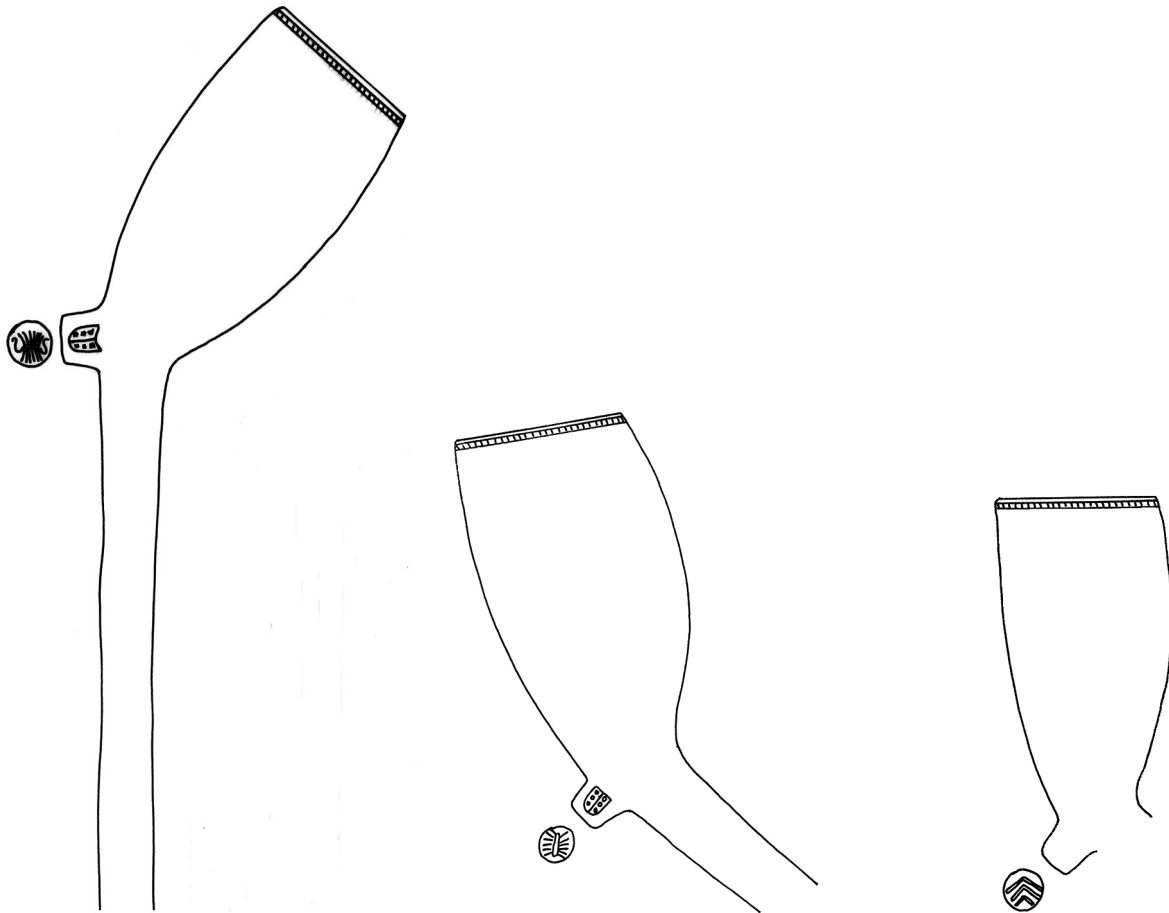
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenschild / -
- 2d. Lelie?
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1740-1770)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

53

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenschild / -
- 2d. Slang (ketelmerk)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Raderingen
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1750-1780)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

54

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenschild / -
- 2d. Meermin (ketelmerk)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1740-1770)
- 5. Gouda
- 6. Boudewijn Claris
- 7.

55

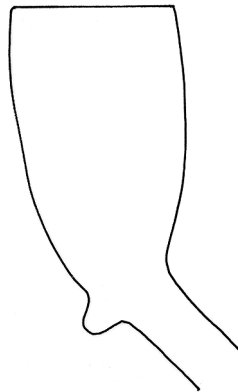
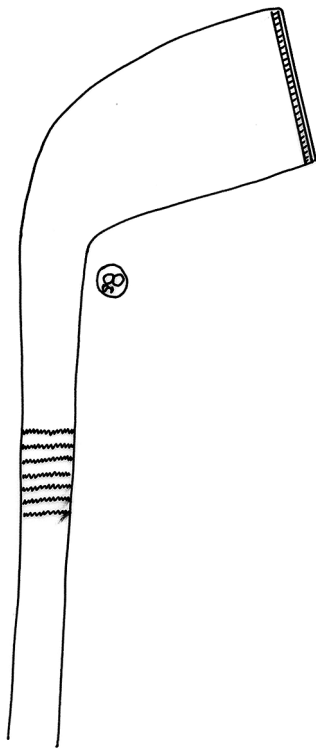
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenchild / -
- 2d. Pijlenbundel
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Geglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1760-1790)
- 5. Westerswald
- 6.
- 7.

56

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenchild / -
- 2d. Pijlenbundel
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b. Geglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1760-1790)
- 5. Westerswald
- 6.
- 7.

57

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. 3 haakse hoeken
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1730-1760)
- 5.
- 6.
- 7.

58

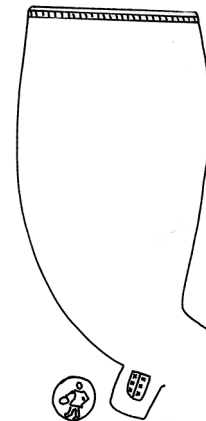
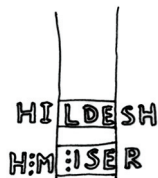
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. ?
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Raderingen
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1730-1760)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

59

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a. Ovoïde
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h. Naad met kam afgewerkt
- 3a.
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1730-1760)
- 5. Deventer?
- 6.
- 7.

60

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a.
- 2b.
- 2c.
- 2d.
- 2e.
- 2f.
- 2g.
- 2h.
- 3a. IOH/F/KLE/GR/TZH/USEN
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1776-1804)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Johannes Klein
- 7. Kügler, 1995, 358

61

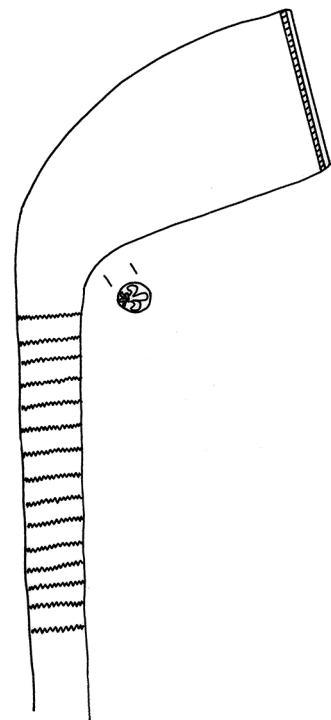
- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a.
- 2b.
- 2c.
- 2d.
- 2e.
- 2f.
- 2g.
- 2h.
- 3a. HILDESH/H.M.ISER
- 3b. Ongeglasad
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1730-1760)
- 5. Hildesheim, Duitsland
- 6. H.M. Isern
- 7.

62

- 1a. DEV 233-514
- 1b. Grote beerput gasthuis, bovenlaag
- 2a.
- 2b.
- 2c.
- 2d.
- 2e.
- 2f.
- 2g.
- 2h.
- 3a. HARLINGE
- 3b. Ongeglasad
- 3c.
- 4. 1740-1815 (1730-1800)
- 5.
- 6.
- 7.

63

- 1a. DEV 233-157
- 1b. Grote beerput gasthuis, onder vloer
- 2a. Kromkop
- 2b. -/-
- 2c. Gouds wapenschild + S / Gouds wapenschild + S
- 2d. Koning David
- 2e. Geglasad
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Steelverruwing
- 3b.
- 3c.
- 4. (1800-1830)
- 5. Gouda
- 6. Wout
- 7.

64

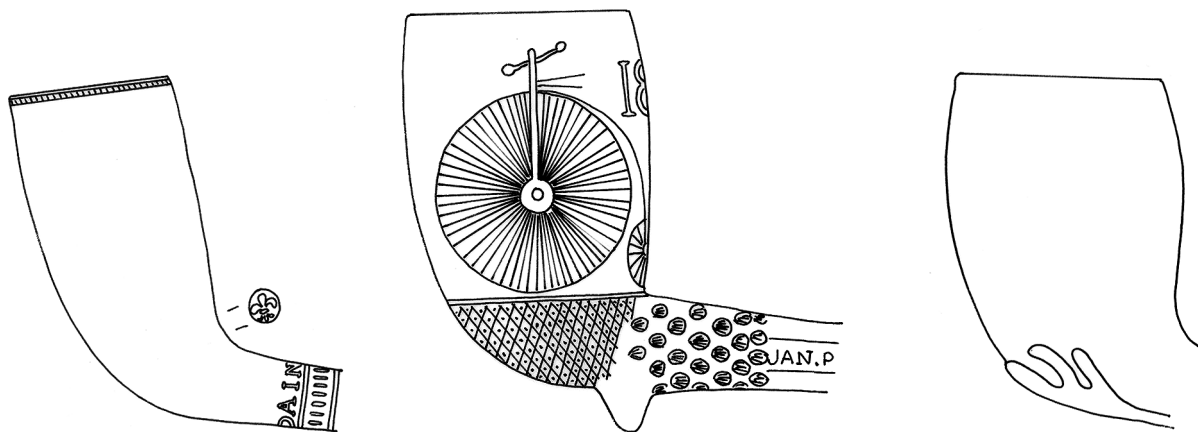
- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. IL gekroond
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1825-1875 (1740-1770)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Jacob Letschert
- 7.

65

- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Trechter
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. LETSERT
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1825-1875 (1740-1770)
- 5. Grenzhausen, Westerwald
- 6. Jacob Letschert
- 7.

66

- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. Lelie (ketelmerk)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. Raderingen
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
- 4. 1825-1875 (1740-1800)
- 5. Westerwald
- 6.
- 7.

67

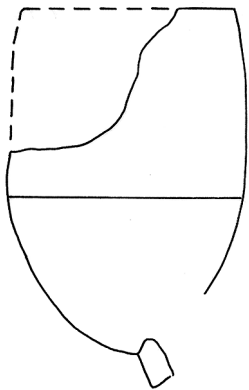
- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Rondbodem
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. Lelie (ketelmerk)
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Gehele radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. "IN GOUDA" in reliëf
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
4. 1825-1875 (1740-1800)
5. Westerwald
- 6.
- 7.

68

- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Kromkop (Izabé)
- 2b. Fiets 1877
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Ongeglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a. "JAN.P"..../...."ABE"
- 3b. Ongeglaasd
- 3c.
4. 1825-1875 (1865-1900)
5. Gouda
6. Jan Prince & Compagnie
7. Duco, 1987

69

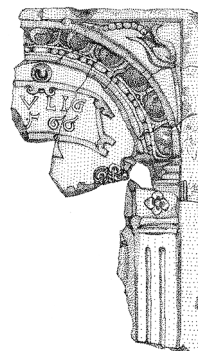
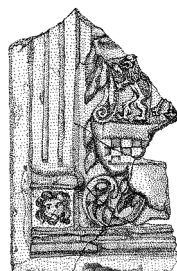
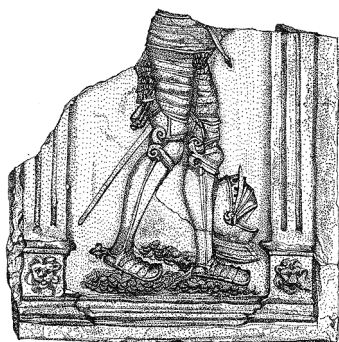
- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Rondbodem
- 2b. Vijfvingerig blad
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Geglaasd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h. Model: Bladje diksteel
- 3a.
- 3b.
- 3c.
4. 1825-1875 (1875-1920)
5. Gouda
6. Firma P. Goedewaagen, model 127
7. Duco, 2000, 24

70

- 1a. DEV 233-552
- 1b. De knopenput
- 2a. Kromkop
- 2b. -/-
- 2c. -/-
- 2d. -
- 2e. Bovenzijde geglazuurd
- 2f. Gebotterd
- 2g. Geen radering rondom ketelopening
- 2h.
- 3a.
- 3b.
- 3c.
- 4. 1825-1875 (1850-1900)
- 5. Gouda
- 6.
- 7.

13 MATERIAAL UIT OVERIGE VONDSTCOMPLEXEN

KACHELTEGELS

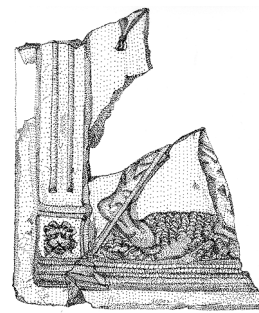
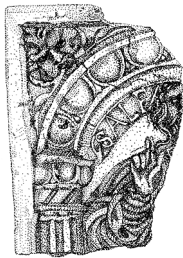

1

1. DEV 233-225-10
2. r-kac-
3. 1566-1600
4. 17,5/-/4,5
- 5a. witbakkend
- 5b. grafiet
- 5c. Zuilen met afbeelding van een leeuwenkop. Benen van adellijke heer met het zwaard in de schede en de helm aan de voeten
- 6a.
- 6b.
- 6c. in mal gevormd
7. kacheltegel
8. Keulen ?
9. Von Büren, 1997, 130; Unger, 1988, 144

2

1. DEV 233-225-2
2. r-kac-
3. 1566-1600
4. -/-/4,2
- 5a. witbakkend
- 5b. grafiet
- 5c. Ronde boog met halve cirkels rustend op zuilen met de afbeelding van een leeuwenkop. Een bloem met een grote stamper in de zwikken. Afgebeeld is het wapen van Julich, Kleef en Berg met daarboven een banier met de tekst: JVLIG 1566
- 6a.
- 6b.
- 6c. in mal gevormd
7. kacheltegel
- 8.
9. Perse, 1997, 98.

3

1. DEV 233-225-7

2. r-kac-

3. 1566-1600

4. -/13,8

5a. witbakkend

5b. grafiet

5c. Ronde boog met halve cirkels rustend op een ronde zuil. Een personificatie van de wind in het linker zwik. Afgebeeld is Jezus met de rechterhand zegenend geheven en het bijschrift: SALVA...

6a.

6b.

6c. in mal gevormd

7. kacheltegel

8.

9.

4

1. DEV 233-225-3

2. r-kac-

3. 1566-1600

4. -/14,7

5a. witbakkend

5b. grafiet

5c. Zuilen met afbeelding van een leeuwenkop. Afgebeeld de benen van de heilige Jacobus met de wandelstok en de pompoen aan een pelgrimskap

6a.

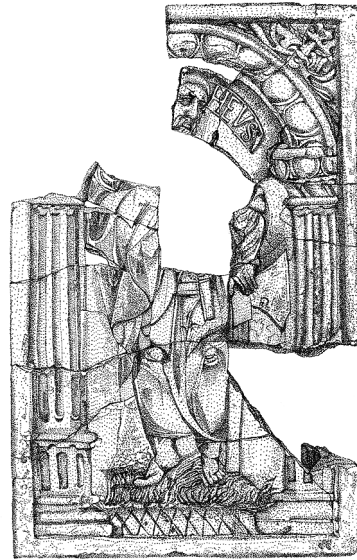
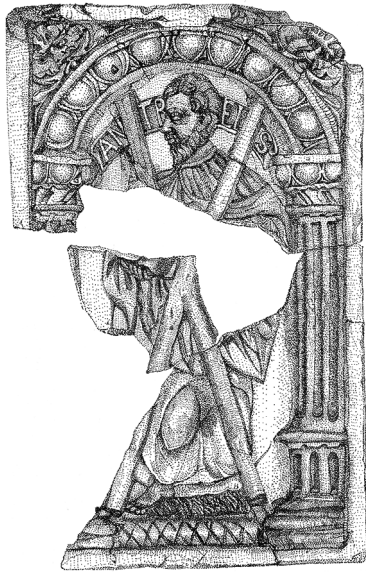
6b.

6c. in mal gevormd

7. kacheltegel

8.

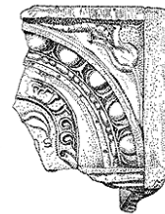
9.

5

1. DEV 233-225-8
2. r-kac-
3. 1566-1600
4. 18,8/29,6/4
- 5a. witbakkend
- 5b. grafiet
- 5c. Boog met halve cirkels rustend op ronde zuilen. Een personificatie van de wind in het linker zwik. Afgebeeld is de heilige Andreas met het diagonale kruis voor de borst. Achter het hoofd een banier met de tekst: ANTREUS
- 6a.
- 6b.
- 6c. in mal gevormd
7. kacheltegel
- 8.
- 9.

6

1. DEV 233-225-9
2. r-kac-
3. 1566-1600
4. 18,6/29,5/4
- 5a. witbakkend
- 5b. grafiet
- 5c. Boog met halve cirkels rustend op ronde zuilen. Een personificatie van de wind in de zwikken. Afgebeeld is de heilige Matheus met een bijl in de linkerhand. Rechts van het hoofd staat (MAT)HEUS
- 6a.
- 6b.
- 6c. in mal gevormd
7. kacheltegel
- 8.
- 9.

7

1. DEV 233-225-1

2. r-kac-

3. 1566-1600

4. 18/27,5/4,5

5a. witbakkend

5b. loodglazuur, groen

5c. Boog met parelrand rustend op smalle vierkante afgeronde zuilen. In de zwikken staan bladeren en een Alziend Oog afgebeeld. Centraal staat een adellijke heer in nette kleding. Links van het hoofd is een wapenschild met drie Franse lelies afgebeeld. Achter het hoofd staan de letters: HHKF

6a.

6b.

6c. in mal gevormd

7. kacheltegel

8.

9.

8

1. DEV 233-225-11

2. r-kac-

3. 1566-1600

4. -/-/4,9

5a. witbakkend

5b. grafiet

5c. Boog met halfronde bollen rustend op een zuil. In het rechter zwik is een bloem met een lange stamper afgebeeld. In de rechterbovenhoek is een banier met de tekst 1566 te zien

6a.

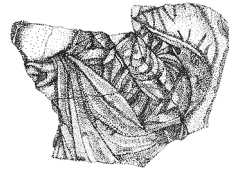
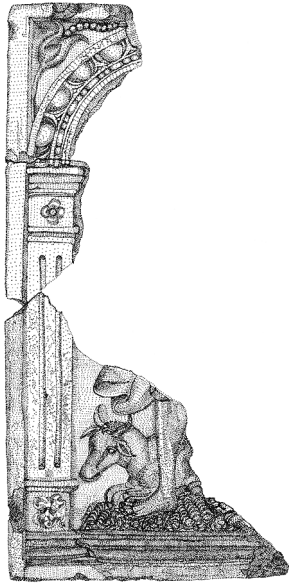
6b.

6c. in mal gevormd

7. kacheltegel

8.

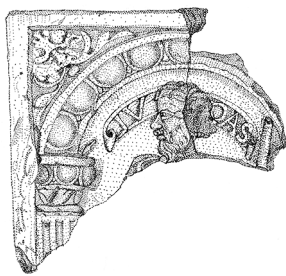
9.

9

1. DEV 233-225-6
2. r-kac-
3. 1566-1600
4. -/30,5/4,5
- 5a. witbakkend
- 5b. grafiet
- 5c. Ronde boog met halve cirkels rustend op een zuil met de afbeelding van een leeuwenkop. Een bloem met een grote stamper in de linker zwik. In de linkeronderhoek is een os te zien aan de voeten van een mens, vermoedelijk Lucas
- 6a.
- 6b.
- 6c. in mal gevormd
7. kacheltegel
- 8.
- 9.

10

1. DEV 233-225-4
2. r-kac-
3. 1566-1600
4. -/-/
- 5a. witbakkend
- 5b. grafiet
- 5c. Op het fragment is een man afgebeeld in een lang gewaad met een boekrol in de linkerhand. Vermoedelijk gaat het om de apostel Johannes
- 6a.
- 6b.
- 6c. in mal gevormd
7. kacheltegel
- 8.
- 9.

11

1. DEV 233-225-5

2. r-kac-

3. 1566-1600

4. -/-/4,1

5a. witbakkend

5b. grafiet

5c. Boog met halve cirkels rustend op een ronde zuil. Een personificatie van de wind in de linker zwik. Centraal afgebeeld is een hoofd van een man met een baard. Achter het hoofd een banier met de tekst: JVDAS

6a.

6b.

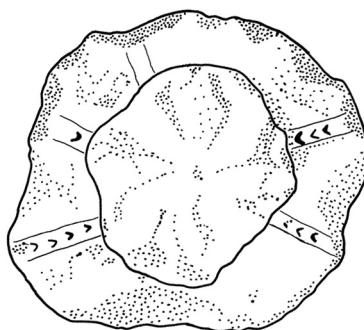
6c. in mal gevormd

7. kacheltegel

8.

9.

BAKSTEENKERAMIEK

1:2

1:2

1:2

1

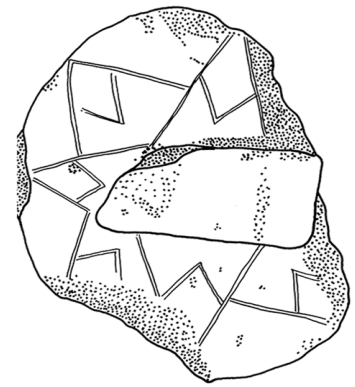
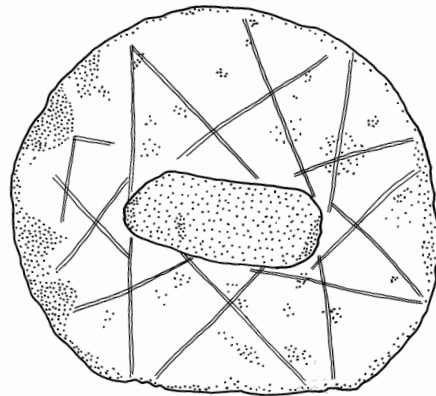
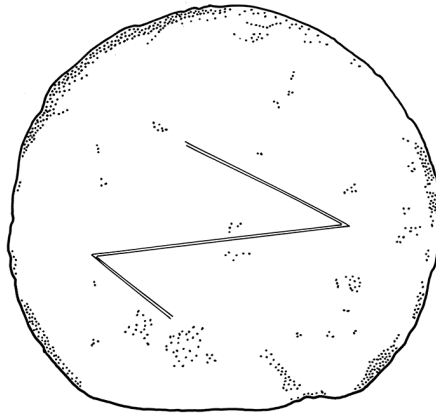
1. DEV 233-127
2. r-dov-
3. 1300-1500
4. 10/5, 1/-
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. boomvormige kerfsnedes op bovenzijde
- 6a.
- 6b. greep, A op de greep
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

2

1. DEV 233-427
2. r-dov-
3. 1300-1500
4. 10/4/-
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. Radiale banen met uitgestoken driehoekjes, daartussen ronde stempelafdrukken met een kruis op de bovenzijde
- 6a.
- 6b. greep
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

3

1. DEV 233-522-1
2. r-dov-
3. 1300-1500
4. 9,6/5,9/-
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. radiale kerfsnedes op de bovenzijde
- 6a.
- 6b. greep, Runderkopvormig
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

1:2

1:2

4

1. DEV 233-522-2
2. r-dov-
3. 1300-1500
4. -/-/-
- 5a. roodbakkend
- 5b. loodglazuur, onderzijde
- 5c. Witte kleipap aan de bovenzijde, kamstreekversiering op de onderzijde
- 6a.
- 6b.
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

5

1. DEV 233-524
2. r-dov-
3. 1300-1500
4. 11,6/-/-
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. stervormige kerfsnedes en een witte kleipap op de bovenzijde, Z-vormig huismerk op de onderzijde
- 6a.
- 6b. greep ontbreekt
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

6

1. DEV 233-525
2. r-dov-
3. 1300-1500
4. 10/4,6/-
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. stervormige kerfsnedes op de bovenzijde met roze kleipap
- 6a.
- 6b. greep, zadelvormig
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

1:2

1:2

7

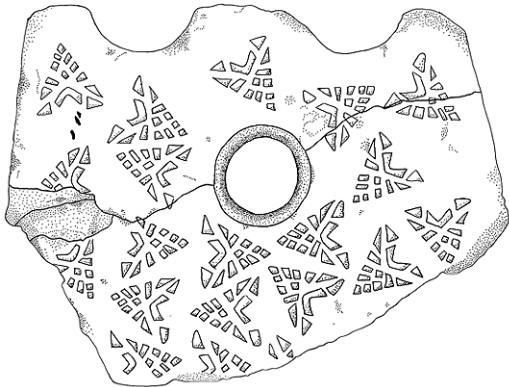
1. DEV 233-788
2. r-dov-
3. 1400-1500
4. 8,8/5,7/-
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. stervormige kerfsnedes op en kerfsnedes op de greep
- 6a.
- 6b. greep met kerfsnedes
- 6c.
7. dover
- 8.
- 9.

8

1. DEV 233-507
2. r-knd-
3. 1375-1425
4. 6,2/4,6/4,4
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c. Ingekraste rechthoek met daarbinnen diagonale, horizontale en verticale elkaar kruisende lijnen
- 6a.
- 6b.
- 6c.
7. kandelaar
- 8.
- 9.

9

1. DEV 233-788
2. r-vis-
3. 1400-1500
4. 10,5/11,3/4
- 5a. roodbakkend
- 5b.
- 5c.
- 6a.
- 6b.
- 6c.
7. visnetverzwarend
- 8.
- 9.

10

1. DEV 233-158

2. r-vuu-

3. 1300-1400

4. -/18/8,2

5a. roodbakkend

5b.

5c. driehoekige stempelindrukken op de voorzijde, achterzijde en zijkanten

6a.

6b.

6c.

7. vuurbok

8.

9.

14 KLEIPIJPEN GEVONDEN AAN DE SMEDENSTRAAT

JAN VAN OOSTVEEN

INLEIDING	82
UITGANGSPUNTEN, RANDVOORWAARDEN EN VRAAGSTELLING ONDERZOEK	83
UITGANGSPUNTEN EN RANDVOORWAARDEN	83
VRAAGSTELLING ONDERZOEK	83
HERKOMST VAN DE TABAKSPIJPEN	83
AMSTERDAM	83
DEVENTER	83
GORINCHEM	86
GOUDA	86
HILDESHEIM	86
WESTERWALD	87
ZWOLLE	87
OPGEGRAVEN TABAKSPIJPEN	87
DE GROTE GASTHUIS BEERPUT, BEERLAAG	87
DE GROTE GASTHUIS BEERPUT, OPVULLINGSLAAG	87
DE GROTE GASTHUIS BEERPUT, ONDER DE BAKSTENEN VLOER	88
CONCLUSIE GROTE GASTHUIS BEERPUT	88
DE CLOSETPUT	89
DE BEERPUT OP HET PERCEEL VAN JUFFROUW BERENTSEN	89
DE KNOPENPUT	89
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	90
LITERATUUR	91

INLEIDING

De kennis van de in Nederland aangetroffen tabakspijpen is sinds de jaren '60 van de vorige eeuw, sterk gegroeid. Friederich publiceerde met regelmaat de resultaten van zijn speurtochten in en rond Haarlem. Zijn onderzoek resulteerde in het voor die tijd standaardwerk "Pijpelogie" welke door de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) als monografie werd uitgegeven.¹ Zijn visie op de dateringsproblematiek van tabakspijpen werd ondergebracht in een wiskundige formule. Het idee achter deze zogenaamde HBO-formule was dat de inhoud van de tabakspijp in de loop van de tijd toenam, omdat de kostprijs van tabak daalde. Sinds de jaren '80 van de vorige eeuw is duidelijk geworden, dat deze wiskundige inslag om pijpen te dateren niet correct is. Duco presenteerde in *De Nederlandse kleipijp; handboek voor dateren en determineren* een voor de pijpelogie geheel nieuwe dateringswijze: de deductieve dateringsmethode.² Deze laatste methode is algemeen geaccepteerd en wordt ook binnen deze publicatie aangehouden.

In eerste instantie was het tabakspijpenonderzoek gericht op het dateren en determineren van af-

zonderlijke producten. Inmiddels treedt een verschuiving op naar het bestuderen van gesloten vondstcomplexen, zoals beerputten, en studies naar afzetgebieden en marktaandeelen van pijpenmakers of productiecentra. Daarnaast worden ook steeds meer archeologische collecties van gemeentelijke diensten ontsloten. Naast dit rapport over tabakspijpen aangetroffen aan de Smedenstraat, heeft de auteur ook verschillende andere Deventer vondstcomplexen beschreven.³

Het accent bij het tabakspijpenonderzoek heeft tot op heden gelegen bij productiecentra zoals Aarlanderveen, Gouda, Gorinchem, Groningen, Leeuwarden, Leiden, Utrecht en Zwolle. Vanuit consumptiecontext zijn een beperkt aantal publicaties voor handen. Voor Deventer is het aantal publicaties over het gebruik van tabakspijpen beperkt.⁴ De beschikbare historische gegevens zijn ooit door Bloemink geïnventariseerd en door Duco gepubliceerd.⁵

In dit artikel is bewust geen aandacht geschonken aan de algemene geschiedenis van de tabakspijp. Deze geschiedenis valt niet in enkele bladzijden samen te vatten en er zijn verschillende uitstekende publicaties voor handen. Vooral het eerder

aangehaalde *De Nederlandse klei pijp; handboek voor dateren en determineren* van Duco vormt een goede introductie.

UITGANGSPUNTEN, RANDVOORWAARDEN EN VRAAGSTELLING ONDERZOEK

UITGANGSPUNTEN EN RANDVOORWAARDEN

De datering van de tabakspijpen is uitgevoerd volgens de deductieve dateringmethode zoals gepubliceerd door Duco.⁶ Voor de beschrijving van de merken is gebruik gemaakt van de overzichten die zijn gepubliceerd door Duco en Van der Meulen.⁷ Bij dit onderzoek is gebruik gemaakt van de bij de auteur bekende boeken en artikelen, die een momentopname (2004) vormen van het tabakspijpenonderzoek.

De resultaten van dit onderzoek zijn gebaseerd op de tabakspijpen die zijn aangetroffen tijdens het archeologisch onderzoek aan de Smedenstraat 475 te Deventer. Het aantal tabakspijpen dat voor deze publicatie is bestudeerd, bedroeg ruim 1200 stuks. Alleen tabakspijpen waarvan tenminste een hiel aanwezig is, zijn in de analyse meegenomen.⁸ De kop hoefde niet compleet te zijn om te worden meegeteld. Losse steelfragmenten en kopfragmenten zonder hiel werden niet afzonderlijk geteld.

VRAAGSTELLING ONDERZOEK

Tijdens het uitwerken van de afzonderlijke complexen met tabakspijpen stonden de volgende vragen centraal:

1. Wat is de datering van het vondstcomplex?
2. Uit welke productieplaatsen zijn de tabakspijpen afkomstig?
3. Kan op basis van de kwaliteit van de aangetroffen tabakspijpen iets over de sociale status van de gebruikers van de pijpen in het gesloten vondstcomplex gezegd worden?
4. Zijn de tabakspijpen uit een gesloten vondstcomplex afkomstig van een beperkt aantal pijpenmakers?

HERKOMST VAN DE TABAKSPIJPEN

In deze paragraaf wordt een korte beschrijving gegeven van de productiecentra waarvan (eerder) producten in Deventer zijn teruggevonden. De determinatie is gebaseerd op de huidige kennis van de klei pijpindustrie met haar producten. Niet aan alle producten kon een productieplaats worden toegewezen. Hiervoor ontbrak nog de kennis

van met name de goedkoopste kwaliteit ongemerkte tabakspijpen.

AMSTERDAM

Eén van de vroegste vermeldingen van tabaksverkopers komt uit Amsterdam. In 1605 blijkt Crijntje Pietersdr. Tabacksverkoper in deze stad te zijn. Of er in dit jaar tabakspijpenmakers in deze stad actief waren, is tot op heden onbekend. Vermoedens hierover bestaan echter voldoende. Deze berusten niet alleen op archeologische maar ook op historische gegevens. Het waren in eerste instantie de Amsterdamse pijpenmakers die het model van de pijp bepaalden. Toen echter de Goudse pijpindustrie begon te groeien en zich ging organiseren in een gilde, was het gedaan met de toonaangevende positie van de Amsterdamse pijpenmaker. Alhoewel het aantal pijpenmakers in de tweede helft van de 17de eeuw sterk daalde, verdween deze industrie in de 18de en 19de eeuw waarschijnlijk nooit helemaal.

In de eerste helft van de 17de eeuw werden door de Amsterdamse pijpenmakers alle mogelijke typen producten op de markt gebracht. Dit varieerde van rijk versierde exemplaren tot de meest eenvoudige modellen. In de tweede helft van de 17de eeuw en de daarop volgende eeuwen werden met name de goedkope, minder afgewerkte producten in deze stad gefabriceerd. Helaas zijn er tot op heden uit Deventer geen vondstcomplexen van enige omvang uit de tweede helft van de 17de eeuw bekend. Naar analogie van de Zutphense en Zwolse vondsten mag echter verwacht worden, dat ook in deze periode in Deventer tabak uit onder andere Amsterdamse tabakspijpen werd gerookt.

DEVENTER

In Deventer zijn gedurende een onafgebroken periode in de 17de en de 18de eeuw op beperkte schaal tabakspijpen geproduceerd. De vroegst vermelde pijpenmaker uit deze stad is Johan Evers Effers, die in 1635 in het burgerboek wordt genoemd. De laatste bekende pijpenmaker is Jurrien van den Bargh, die in 1764 nog wordt genoemd. Het beroep van pijpenmaker werd dus gedurende meer dan 130 jaar in deze stad uitgeoefend. In de 18de eeuw kregen de Overijsselse pijpenmakers steeds meer last van concurrentie van pijpenmakers buiten de provincie. Hierop besloten schepen en raad van de stad Deventer dat:

“In Senatu gelezen de regte door de gesamentlijke pijpenbakkeren deze provintie aan Ridderschap en Steden gepresenteerd en in de notulen van den 13 april 1753 gerecesseert houdende het versoek dat de

pijpen buiten dese provincie gebakken en in deselve ingevoerd met een sekeren impost per gros mogen worden beswaard; is goedgevonden de heren dezer stadt gecommiteerdens ten Landdage te qualificeren om met en nevens de Heeren van de steden Campen en Zwolle 't gedane verzoek te declineren".⁹

De geïmporteerde pijpen waar in dit besluit naar wordt verwezen, zijn op basis van archeologische vondsten vrijwel zeker afkomstig uit het Duitse Westerwald.

Is er op basis van de aangetroffen tabakspijpen meer over de Deventer productie bekend geworden? Uit de archeologische vondsten komt duidelijk naar voren dat de Deventer pijpenmakers zich hadden gespecialiseerd in de productie van de allergeedkoopste, de zogenaamde groffe kwaliteit, tabakspijpen.¹⁰ Omdat pijpen van deze kwaliteit veelal geen fabrieksmerken of initialen hebben, zijn ze meestal niet aan een pijpenmaker toe te wijzen. Van een beperkt aantal gemerkte producten is het zeer aannemelijk, dat deze in Deventer gefabriceerd zijn. In 1977-79 zijn er tijdens bouwwerkzaamheden voor het Politiebureau aan het Muggeplein op het achtererf van een huis aan de Papestraat, scherven van pijpenpotten en ongemerkte tabakspijpen aangetroffen.¹¹ Deze tabakspijpen worden toegewezen aan Engbert Vliege.¹² Andere vondsten van misbaksels, pijpenpotten en ander productieafval uit Deventer ontbreken. In de onderstaande tekst zullen de afzonderlijke aan Deventer pijpenmakers toegewezen merken behandeld worden.

CH gekroond

Met enige regelmaat worden tabakspijpen met het zijmerk de gekroonde CH in Deventer aangetroffen. Buiten Deventer is dit type zijmerkpijp niet bekend. Mogelijk zijn deze producten geproduceerd door Gerrit Harselaar. Er is echter geen bewijs dat deze pijpenmaker ook zelfstandig heeft geopereerd. Ook in de beerlaag van de grote gasthuis beerput van het St. Elisabethsgasthuis is een dergelijke pijp aangetroffen.

14.1
Tabakspijp met het zijmerk: gekroonde CH.

GK ongekroond

Deze tabakspijp met zijmerk werd voor het eerst aangetroffen in de beerlaag van de grote gasthuis beerput aan de Smedenstraat 475. Op de linkerzijde is de ongekroonde GK te zien en op de rechterzijde een kroon. Omdat deze tabakspijp tot op heden alleen in Deventer is aangetroffen, wordt deze vooralsnog aan een Deventer pijpenmaker toegewezen.

14.2
Tabakspijp met aan de linkerzijde de ongekroonde GK en aan de andere zijde een kroon.

HD ongekroond

Voor het merk de ongekroonde HD is het aannemelijk dat deze is gefabriceerd door de Deventer pijpenmaker die ook de producten met het merk de gekroonde HDG heeft gemaakt. Vooral nog is de pijpenmaker van deze producten niet geïdentificeerd.

14.3
Tabakspijp met zijmerk
HD ongekroond.

DVT gekroond

Dit merk is in Deventer voor het eerst aan de Smedenstraat 475 aangetroffen. De enige bekende parallel is gevonden in Zutphen bij een opgraving aan Houtmarkt 47-49.¹³ Het is verleidelijk doch ook gevaarlijk om de initialen DVT als afkorting van de stad Deventer te beschouwen. Vooral nog is er geen pijpenmaker die met dit product in verband kan worden gebracht. De tabakspijp moet worden gedateerd in de periode 1730-1760.

14.4
Tabakspijp met zijmerk
DVT gekroond.

HDG gekroond

De Deventer pijpenmaker waarvan de meeste versierde zijmerkpipen zijn aangetroffen, is ongetwijfeld de pijpenmaker die de initialen HD(G) had. De tabakspipen worden gekenmerkt door aan één zijde de gekroonde initialen HDG en aan de andere zijde een leeuw, al dan niet staand in de Hollandse tuin. Uitzondering op deze versierings-

wijze zijn pijpen, die in plaats van een leeuw een gekroond wapenschild of een fortuin op de zijkant van de pijp hebben staan.

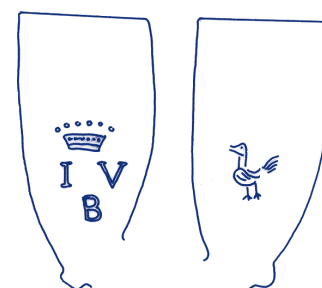
Pipen van deze pijpenmaker zijn bekend uit Deventer en ook bij de Havezate Werkeren bij Zwolle zijn twee exemplaren opgegraven.¹⁴ Elders in Nederland zijn dit soort pijpen niet bekend, wat er op wijst dat we te maken hebben met een lokaal Deventer product.

14.5
Tabakspijp met zijmerk HDG gekroond, aangetroffen aan de
Kleine Overstraat.

IVB gekroond

Ook van dit merk is slechts één tabakspijp aangetroffen. Aan de linkerzijde van de pijp staat het merk de gekroonde IVB. Aan de rechterzijde is een maan afgebeeld. Op basis van de initialen is het aannemelijk, dat deze tabakspijp moet worden toegewezen aan de Deventer pijpenmaker Jurrien van der Bargh. Al eerder werd in Zutphen, aan de Dieserstraat, een pijp van deze pijpenmaker gevonden. Deze tabakspijp draagt op de linkerzijde de gekroonde IVB en op de rechterzijde het wapen van Overijssel. In 1764 werd een boedelinventaris opgemaakt van de bezittingen van de pijpenbakker Jurrien van den Bargh. Aanleiding voor het opmaken van deze inventaris was het overlijden van zijn vrouw. Verder is over deze pijpenmaker tot op heden niets bekend.

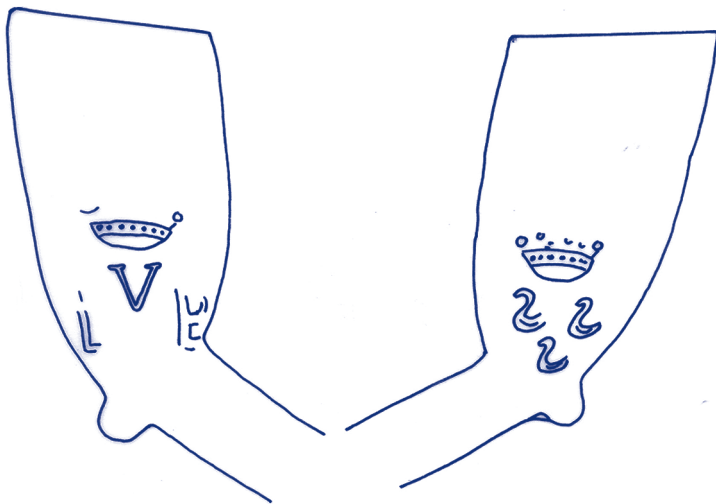
14.6
Tabakspijp met zijmerk IVB
gekroond en een haan op
de overliggende zijde.

LVB gekroond

Het merk de gekroonde LVB is tot op heden in een drietal zijmerkvarianten bekend:

1. Gekroonde LVB op de rechterzijde van de tabakspijp
2. Linkerzijde gekroonde 3 eendjes, rechterzijde van de tabakspijp de gekroonde LVB (catalogusnummer 24)
3. Linkerzijde gekroonde LVB, rechterzijde van de tabakspijp gekroonde 3 eendjes (catalogusnummer 23)

Buiten Deventer zijn tabakspijpen met de initialen LVB tot op heden alleen in Zutphen aangetroffen.¹⁵ Daarom wordt er van uitgegaan, dat deze producten in Deventer door een vooralsnog onbekende pijpenmaker zijn geproduceerd.

14.7
Tabakspijp met zijmerk LVB gekroond met aan de overliggende zijde gekroonde eendjes.

GORINCHEM¹⁶

Het pijpenmakersambacht in Gorinchem heeft een lange geschiedenis. Reeds vanaf 1630 komt de eerste pijpenmaker in de archieven voor. Door het snel toenemend aantal pijpenmakers in deze stad ontstond de behoefte om zich te gaan verenigen. Zo ontstond in 1656 het eerste pijpenmakersgilde. Tot de tweede helft van de 18de eeuw lijkt het aantal pijpenmakers vrij stabiel te zijn. Daarna nam het aantal pijpenmakers snel toe en bereikte rondom 1790 zijn hoogtepunt. De pijpenmakers legden zich in de 18de eeuw toe op het maken van “groffe” (goedkoopste soort) pijpen. Dat zal er ongetwijfeld toe hebben geleid, dat een niet onaanzienlijk deel ongemerkte tabakspijpen door hen op de markt is gebracht. Een deel van de in Gorinchem geproduceerde 18de-eeuwse tabakspijpen verraadt zijn herkomst door de initialen

die boven een beeld- of lettermerk op de zijkant van de kop zijn aangebracht.

14.8
Gorinchemse tabakspijp met het zijmerk Gekroonde N met de initialen IAN gevonden in de grote gasthuisput.

De 17de-eeuwse tabakspijpen werden voor de lokale en de regionale markt gemaakt. Tot de regio kunnen plaatsen als Rotterdam, Dordrecht, Zaltbommel en Tiel worden gerekend. De 18de-eeuwse producten hadden echter een veel groter verspreidingsgebied. Zij worden in het westelijk deel van Nederland aangetroffen. In Oost-Nederland en Limburg komen deze producten echter slechts incidenteel voor. Het is mogelijk, dat een pijp met het merk de gekroonde N voorzien van de initialen IAN, aangetroffen in de grote beerput van het St. Elisabethsgasthuis, in Gorinchem is geproduceerd.

GOUDA¹⁷

De Goudse pijprijverheid moet in het eerste kwart van de 17de eeuw zijn ontstaan en is tot op heden actief. De producten, die de Goudse pijpenmakers op de markt brachten, waren zeer uiteenlopend van uiterst exclusief tot de goedkope, weinig afgewerkte producten. Gouda was vanaf de tweede helft van de 17de eeuw tot in de 20ste eeuw het prominentste pijpenmakerscentrum binnen de landsgrenzen. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat Goudse producten in alle Nederlandse plaatsen, en dus ook in Deventer, worden aangetroffen.

HILDESHEIM

Historische gegevens uit Duitse steden waar ooit tabakspijpen zijn geproduceerd, zijn vooralsnog beperkt. Hieraan komt echter in een rap tempo een eind. In het Duitse vaktijdschrift “Knasterkopf” verschijnen regelmatig artikelen van “nieuwe” productiecentra met bijbehorende historische gegevens. Van het Nedersaksische Hildesheim is bekend dat hier in de 18de eeuw tabakspijpen zijn geproduceerd. Met name Johann Hartmann Iser blijkt, gezien de vondsten uit zowel Nederland als Duitsland, erg actief te zijn geweest in de periode 1707/1708-1738.¹⁸

14.9
Steelfragment van een tabakspijp geproduceerd in het Hildesheim.

WESTERWALD¹⁹

In de 18de en 19de eeuw werden in het Duitse Westerwald, op de oostoever van de Rijn tussen Siegburg en Koblenz, op grote schaal tabakspijpen geproduceerd. Naast de traditionele ovoïde pijpen werden hier ook de voor deze streek karakteristieke rondbodemmodellen geproduceerd.

In het oostelijk deel van Nederland worden verhoudingsgewijs veel Westerwaldpijpen aangetroffen in vondstcomplexen uit de tweede helft van de 18de eeuw.

ZWOLLE

De vroegste vermelding van een Zwolse pijpenmaker dateert van 10 september 1628. Dit is het begin geweest van een tabakspijpenindustrie die tot ver in de 18de eeuw is uitgeoefend. Uit de beschikbare archivalische gegevens blijkt, dat een aantal families zich met dit ambacht bezig hielden. Met name de familie Van Veen moet in de 18de eeuw een sterke greep hebben gehad op de Zwolse pijpenindustrie.

In de loop der jaren zijn vele producten, die aan dit pijpenmakerscentrum worden toegewezen, gepubliceerd. Dit is niet zo verwonderlijk, omdat het er op lijkt dat de Zwolse pijpenmakers zich in de 18de eeuw hadden toegelegd op het produceren van geheel versierde tabakspijpen. Deze geheel versierde tabakspijpen hebben op de naad een pareldecor dat veel fijner is dan dat van de West-Nederlandse productiecentra.

14.10
Geheel versierde pijp uit Zwolle aangetroffen aan de Kleine Overstraat.

OPGEGRAVEN TABAKSPIJPEN

Van de beerputten op het terrein van het voormalige St. Elisabethgasthuis hebben slechts vier grote hoeveelheden pijp materiaal opgeleverd. Hierbij waren alleen in de grote gasthuis beerput meerdere lagen te onderscheiden.

DE GROTE GASTHUIS BEERPUT, BEERLAAG (V 555 & 608)

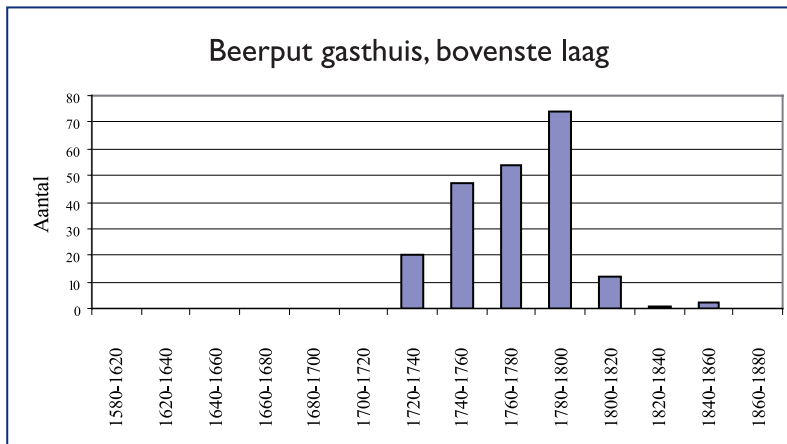
Het grootste deel van de tabakspijpen is afkomstig uit de beerlaag onderin deze beerput. Het betreft een minimaal aantal van 812 stuks. Op basis van de aangetroffen tabakspijpen kan deze laag gedateerd worden in het tweede kwart van de 18de eeuw. Op basis van het aardewerk is het complex tussen 1700 en 1740 gedateerd. Maar liefst 76% van de aangetroffen tabakspijpen moet tot de allergeedkoopste, groffe, kwaliteit worden gerekend.²⁰ Voor de berekening van de sociaal-maatschappelijke welstand van de roker van de tabakspijpen, is op basis van divers Amsterdams vondstmateriaal de zogenaamde 'Amsterdamse Curve' ontwikkeld.²¹ Wanneer wordt aangenomen dat de verwachte verdeling van groffe, fijne en porseleine kwaliteit tabakspijpen voor Deventer overeenstemt met de gepubliceerde Amsterdamse Curve, dan kan middels de X^2 -test met een betrouwbaarheid van 99% worden aangetoond, dat in deze periode werd gerookt uit goedkopere producten dan men op basis van de Amsterdamse verdeling zou verwachten.²² Helaas zijn deze goedkope, groffe, producten over het algemeen ongemerkt. Daarom vallen aan deze producten geen pijpenmakers te koppelen. Wel is het aannemelijk, dat deze producten in Deventer zijn gefabriceerd. Andere verbanden zoals een duidelijke voorkeur voor een bepaald makersmerk konden niet overtuigend worden aangetoond.

14.11
Tabakspijp versierd met een ster afkomstig uit de onderste laag van de grote gasthuis beerput.

DE GROTE GASTHUIS BEERPUT, OPVULLINGSLAAG (V 514, 520 EN 544)

In de bovenste laag van deze beerput zijn tenminste 221 tabakspijpen aangetroffen. Op basis van de deductieve kenmerken zijn deze tabakspijpen gedateerd. De onversierde en mogelijk te Deventer gefabriceerde tabakspijpen moeten, tezamen met de uit Duitsland geïmporteerde modellen, in het derde kwart van de 18de eeuw worden geplaatst. De vele ovoïde Goudse modellen wijzen op een datering in het laatste kwart van de 18de eeuw. Hieruit volgt voor de bovenste laag van de beerput een datering voor de tweede helft van de 18de eeuw. De keramiek uit dit complex is gedateerd tussen 1740 en 1815.

14.12

In de grafiek wordt de datering van de tabakspijpen uit de opvullingslaag van de beerput weergegeven.

14.13

Tabakspijp uit het Westerwald afkomstig uit de bovenlaag van de grote gasthuis beerput.

14.14

Porseleinen pijp van het type 'Stummel' uit de opvulling van de beerput.

Opvallend is het ontbreken van karakteristieke Westerwald tabakspijpen met op de steel de naam van de pijpenmaker. Dit zijn kenmerkende producten voor de periode 1780-1820 zoals deze in het IJsselgebied worden aangetroffen. Vermeldenswaardig is, dat er in de bovenste laag van de beerput ook enkele 19de-eeuwse tabakspijpen zijn aangetroffen. Dit sluit aan op de keramiekdateringen. Ook hier dateerde het grootste deel van het materiaal uit de tweede helft van de 18de eeuw, maar waren enkele stukken met zekerheid in het begin van de 19de eeuw te dateren. Op basis van de X^2 -test kan worden aangetoond, dat de verhouding grof, fijn en porseleine kwaliteit tabakspijpen niet afwijkt van de bekende percentages uit Amsterdam.²³ De merken, die in de bovenste laag van de beerput zijn terug gevonden, zijn gevarieerd. Er is geen duidelijke voorkeur voor één fabrikant zichtbaar.

DE GROTE GASTHUIS BEERPUT, ONDER DE BAKSTENEN VLOER (V 157)

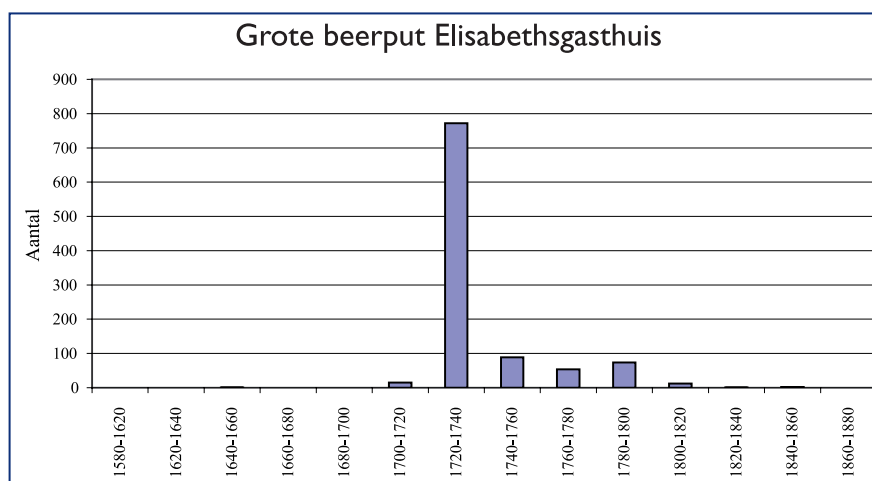
Direct onder de bakstenen vloer die de beerput afdekt zijn een twaalfstal tabakspijpen aangetroffen. De pijpen dragen bijna allemaal een verschillend merk en moeten gedateerd worden in het eerste kwart van de 19de eeuw. De vondst van een steel met hierop de naam van Johann Peter Letschert bevestigt deze datering.

CONCLUSIE GROTE GASTHUIS BEERPUT

De grote beerput van het St. Elisabethgasthuis bevatte een minimaal aantal van 1045 tabakspijpen. De datering van deze tabakspijpen is weergegeven in figuur 14.15. Op basis van deze grafiek kan geconcludeerd worden, dat de beerput met name in het tweede kwart van de 18de eeuw intensief is gebruikt. Dit vondstmateriaal is afkomstig uit de beerlaag en weerspiegelt de gebruikperiode. In de tweede helft van de 18de eeuw neemt het aantal tabakspijpen, dat in de put verdwijnt, af.

14.15

Overzicht van de datering van de in de grote gasthuis beerput aangetroffen tabakspijpen.

De opvullingslaag van de beerput heeft een hele brede datering. Aan het structureel dumpen van afval in de put is in deze periode een eind gekomen. Zelfs enkele 19de-eeuwse exemplaren zijn bij het leeghalen van de beerput ontdekt.

De gebruikers van de beerput rookten in het tweede kwart van de 18de eeuw uit goedkope producten. Waarschijnlijk zijn deze over het algemeen onversierde en ongemerkte producten in Deventer geproduceerd. De tabakspijpen, die in de tweede helft van de 18de eeuw in de beerput verdwenen, vertonen een meer algemeen beeld. Naast de bekende ovoïde tabakspijpen, die in Gouda zijn gefabriceerd, kwamen tussen de vondsten ook de nodige Westerwald producten tevoorschijn. Vermeldenswaardig is, dat zowel in de onderste als in de bovenste beerputlaag een steelfragment is aangetroffen van een pijp die is gefabriceerd in het Duitse Hildesheim. Producten uit dit productiecentrum zijn al eerder in Zutphen en Zwolle aangetroffen.

DE CLOSETPUT (V 572)

In deze beerput zijn slechts vijf tabakspijpen aangetroffen. Deze pijpen zijn tussen 1720 en 1900 te dateren. Op basis van de keramiek is de vulling van de put zelfs tussen 1900 en 1944 te dateren. Vermoedelijk is de beer uit de put gehaald en is afval uit een zeer lange periode in de put geworpen. Vondsten uit deze beerput zijn niet afgebeeld in de catalogus.

DE BEERPUT OP HET PERCEEL VAN JUFFROUW BERENTSEN (V 609)

In deze beerput zijn slechts acht tabakspijpen aangetroffen. De put lag in een deel van het gebied dat pas na het midden van de 19de eeuw bij het gasthuis is getrokken. De tabakspijpen kunnen gedateerd worden in de tweede helft van de 18de eeuw. Ze zijn gefabriceerd in het Westerwald en

in Gouda en zijn toe te wijzen aan de bewoners van het huis dat hier voor de nieuwbouw van het gasthuis stond.

DE KNOPENPUT (V 552)

De laatste onderzochte beerput dateert uit de 19de eeuw. Op basis van de aangetroffen tabakspijpen moet deze beerput gedateerd worden in de periode 1825-1875. Deze datering sluit aan op die van de keramiek. In totaal zijn tenminste 181 tabakspijpen uit deze beerput geborgen. Ze zijn vrijwel allemaal in Gouda geproduceerd. Opvallend is, dat er tussen het vondstmateriaal enkele Westerwald tabakspijpen zitten, die op basis van de vorm in de 18de eeuw gedateerd moeten worden. Er kunnen echter twee redenen zijn waarom deze in een 19de-eeuwse context zijn aangetroffen. Allereerst is het mogelijk, dat de Westerwald tabakspijpen daadwerkelijk in de 18de eeuw zijn gefabriceerd en gerookt. Maar door het tussentijds niet volledig leeg halen van de beerput, zijn deze pijpen achtergebleven en vermengd geraakt met het 19de-eeuwse vondstmateriaal. Verder kan niet worden uitgesloten, dat de vormen van de Westerwaldse pijpenmakers tot ver in de 19de eeuw zijn gebruikt. Daardoor ontstaat een verkeerd beeld als op basis van vorm wordt gedateerd. Het is het meest aannemelijk, dat de laatste optie het geval is. Ook in Zutphen werden soortgelijke voorbeelden van 18de-eeuwse modellen in midden 19de-eeuwse vondstcomplexen aangetroffen.

De gebruikers van deze beerput hadden een voorkeur voor de merken de gekroonde 2 (26%), het merk GVS (10%) en het merk de Both (14%). Deze pijpen zijn gefabriceerd door de Gouwenars Jan van Baalen, Coert Coerse en Jan Prince. Bij het Duitse huis in Utrecht is in 1998 ook een beerput opgegraven.²⁴ De inhoud van de Utrechtse beerput moet gedateerd worden rondom het midden van de 19de eeuw. Het Duitse huis was in

14.16
Tabakspijp met velocipède geproduceerd door de Goudse pijpmaker Jan Prince.

die tijd als hospitaal in gebruik. Opvallend aan de tabakspijpen uit deze beerput was, dat meer dan 90% van de aangetroffen tabakspijpen aan één pijpmaker kon worden toegewezen. Deze in Utrecht duidelijk geconstateerde voorkeur voor één bepaalde fabrikant zien we bij de vondsten uit de Deventer beerput niet terug.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Door het systematisch beschrijven van de tabakspijpvondsten neemt de kennis omtrent de Deventer pijpenmakers toe. Tot voor kort waren er slechts een beperkt aantal Deventer producten bekend. Inmiddels is dankzij archeologisch onderzoek een zevental merken geïdentificeerd die met de Deventer tabakspijpindustrie in verband worden gebracht. De Deventer pijpenmakers blijken zich te hebben toegelegd op de productie van de meest eenvoudige producten. Over het verspreidingsgebied van de Deventer producten kan worden gesteld, dat deze incidenteel in naburige steden zoals Zutphen en Zwolle worden aangetroffen. De Deventer pijpenmakers zullen zich echter hoofdzakelijk hebben bezig gehouden met de productie van tabakspijpen voor hun eigen stad. Naast lokale producten zijn de in Deventer gevonden tabakspijpen afkomstig uit met name Gouda en het Westerwald. Incidenteel worden ook producten uit Gorinchem, Zwolle en het Hildesheim aangetroffen.

- ¹ Friederich, 1975.
- ² Voor de beschrijving van de deductieve dateringsmethode zie: Duco, 1987.
- ³ Oostveen, 2004.
- ⁴ Nijhof, 1981; Nijhof, 1984a; Nijhof, 1984b; Carmiggelt, 1988; Bartels, 1999; Van Oostveen, 2001a; Van Oostveen, 2001b; Van Oostveen, 2001c.
- ⁵ Zie: Duco, 1981.
- ⁶ Zie: Duco, 1987.
- ⁷ Voor de determinatie van de merken is gebruik gemaakt van Duco, 1982 met de wijzigingen zoals beschreven in Duco, 1987. Verder zie: Van der Meulen, 2003.
- ⁸ Voor rondbodempijpen geldt als criterium de locatie aan de onderzijde van een pijp waar een makersmerk zou kunnen staan.
- ⁹ Stadsarchief Deventer, resolutieboek van Schepenen en Raad van de stad Deventer; 1 juli 1753.
- ¹⁰ Zie: Van Oostveen, 2004, 55-56, Catalogusnummer 32, 33, 34 en 35 voor dit soort producten, hier afkomstig van de Polstraat.
- ¹¹ Mondelinge mededeling Jules Stanlein (Deventer).
- ¹² Duco, 1981, 173.
- ¹³ Zie: Van Oostveen, 2003a, 78, catalogusnummer 128.
- ¹⁴ Zie: Van Oostveen, 2003b & Van Oostveen, 2005, 194.
- ¹⁵ Zie: Van Oostveen, 2003a, 78, catalogusnummer 126.
- ¹⁶ Voor een uitgebreid overzicht van de Gorinchemse tabakspijpenindustrie wordt verwezen naar Van der Meulen, Brinkerink & Van Hout, 1992.
- ¹⁷ Zie onder andere: de diverse publicaties van Duco zoals opgenomen in de literatuurlijst voor de historie van de Goudse tabakspijpindustrie.
- ¹⁸ Zie voor de productieperiode van Johann Hartman Iser bijvoorbeeld: Karras, 1995, 35.
- ¹⁹ Voor een beschrijving van de tabakspijpenindustrie in het Westerwald zie onder andere: Kügler, 1995.
- ²⁰ In Amsterdam moet voor deze periode circa 50% van de aangetroffen tabakspijpen tot de groffe kwaliteit worden gerekend.
- ²¹ Zie: Van Oostveen & Van Oostveen-Bonnema, 2001.
De parameters die voor deze berekening zijn gebruikt zijn: $2df = 2$; $\chi^2 = 164$; $\alpha = 0.01$.
- ²² Voor de periode 1760-1780 behoorde 18,5% ($n=53$) van de vond-

- sten tot de porseleinen kwaliteit. Verhoudingsgewijs treft men in Amsterdam voor deze periode 30% aan porseleinen pijpen aan. Uit de χ^2 test blijkt, dat voor deze percentages er geen afwijkende getallen in verhouding tot de Amsterdamse Curve zijn gevonden bij een gekozen betrouwbaarheid van 99%.
- ²³ Voor de periode 1780-1800 is ook een χ^2 -test uitgevoerd. Ook deze test gaf aan, dat de gevonden percentages geen statistische afwijking vertonen met de Amsterdamse Curve en vallen binnen de gekozen betrouwbaarheid van 99%.
- Voor de herkomst van de percentages van de Amsterdamse vondsten zie: Van Oostveen & Van Oostveen-Bonnema, 2001.
- ²⁴ Met dank aan Bart Klück, Archeologisch Bouwhistorisch Centrum, Utrecht.

LITERATUUR

- Bartels, M. H., 1999. *Steden in scherven*, Zwolle.
- Carmiggelt, A., 1980. *Zwolse tabakspijpenmakers en hun produkten*, Zwolle.
- Carmiggelt, A., 1984. Sprokkelhout uit vier IJsselsteden, in: *Pijpelogische Kring Nederland* 7-27, 54-59.
- Carmiggelt, A., 1988. Deventer, in: F. Tymstra et al., *De klei pijp als bodemvondst*, 39-43.
- Duco, D.H., 1981. *De klei pijp in de zeventiende eeuwse Nederlanden; een historisch archeologische studie van de uit witbakkende klei vervaardigde rookpijp*, Oxford.
- Duco, D.H., 1982. *Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940*, Lochem.
- Duco, D.H., 1987. *De Nederlandse klei pijp; handboek voor dateren en determineren*, Leiden.
- Duco, D.H., 2000. *Firma P. Goedewaagen & Zoon; fabrikantencatalogus uit 1906 voorzien van historische inleiding en verklarend naamregister*, Amsterdam.
- Ekkel, J., 1993. Klei pijpen; vondsten uit de kleine Aa, in: H. Clevis & J. de Jong, *Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle I*, Zwolle.
- Engelen, J. & F. Kompier, 1987. Bedevaartspijpen, in: *Pijpelogische Kring Nederland* 10-38, 29-37.
- Friederich, F.H.W., 1975. *Pijpelogie, vorm, versiering en datering van de Hollandse klei pijp*, Voorburg.
- Karras, M., 1995. Westerwalder Tonpfeifenfragmente aus Ahauser Bodenfunden, in: *Knasterkopf* 7, 22-28.
- Krommenhoek, W. & A. Vrij, 1986. *Klei pijpen drie eeuwen Nederlandse klei pijpen in foto's*, Amstelveen.
- Kügler, M., 1987. *Tonpfeifen; Ein Beitrag zur Geschichte der Tonpfeifenbäckerei in Deutschland, Quellen und Funde aus dem Kannenbäckersland, Höhr-Grenzhausen*.
- Kügler, M., 1995. *Pfeifenbäckerei im Westerwald; Die Geschichte der Pfeifenbäckerei des unteren Westerwaldes von de Anfängen um 1700 bis Heute*, Keulen.
- Lubberding, H.H.J., 1996. De erosie van het Deventer Bodemarchief, in: J.R.M. Magdelijns et al. (red.), *Het kapittel van Lebuinus in Deventer; nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving*, Deventer, 284-292.
- Meulen, J. van der & H. Tupan, 1980. *De leidse tabakspijpmakers in de 17de en 18de eeuw*, Hoogezand.
- Meulen, J. van der, 1986. *De "Gouwenaars" van Alphen aan de Rijn*, Alphen aan de Rijn.
- Meulen, J. van der, 1988. Schoonhoven, in: F. Tymstra et al., *De klei pijp als bodemvondst*, 150-157.
- Meulen, J. van der, J.P. Brinkerink & P. von Hout, 1992. *Tabakspijpenijverheid in Gorinchem*, Leiden.
- Meulen, J. van der, 1994. *De "gecroonde roos" en andere pijpenmakersmerken van Gouda*, Leiden/Gouda.
- Meulen, J. van der, 2003. *Goudse pijpenmakers en hun merken*, Leiden.
- Nijhof, E., 1981. Westerwaldpijpen uit de achttiende eeuw, in: *Pijpelogische Kring Nederland* 4-13, 8-23.
- Nijhof, E., 1984a. Een achttiende eeuwse pijpmaker HDG, in: *Pijpelogische Kring Nederland* 7-25, 6-7.
- Nijhof, E., 1984b. Twee originele pijpnamen uit de achttiende eeuw, in: *Pijpelogische Kring Nederland* 7-25, 18-20.
- Oostveen, J. van & A. Bonnema, 1996. Klei pijponderzoek in een nieuw daglicht, in: *Westerheem* 45-6, 316-320.
- Oostveen, J. van, 1996. 't Kalfje, 17de eeuwse klei pijpen, in: *Het Profiel*, 3-32.
- Oostveen, J. van & A. Bonnema, 1998. Amsterdams pijpenmakersafval, in: *Pijpelogische Kring Nederland*, 20-79, 963-972.
- Oostveen, J. van & A. van Oostveen-Bonnema, 2001. Klei pijpen; een statistische analyse, in: *Westerheem* 50-1, 13-27.
- Oostveen, J. van, 2001a. *Kleine Overstraat Deventer KOGO 1-3; klei pijpen*, Deventer.
- Oostveen, J. van, 2001b. *Epse Noord, het Azink; klei pijpen*, Deventer.
- Oostveen, J. van, 2001c. *Polstraat Deventer, POL69-199-1233; klei pijpen*, Deventer.
- Oostveen, J. van, 2001d. De herkomst van klei pijpen gevonden te Deventer, in: *De Hunnepers*, 24-27.
- Oostveen, J. van, 2003a. *Klei pijpen uit Zutphen (Versie 2.0)*, Deventer.
- Oostveen, J. van, 2003b. *Havezate Werkeren, Zwolle; klei pijpen (Versie 1.0)*, Deventer.
- Oostveen, J. van, 2003c. *Deventer, Het Arsenal; klei pijpen (Versie 2.0)*, Deventer.
- Oostveen, J. van, 2004. *Klei pijpen gevonden te Deventer (Versie 1.0)*, Tiel.
- Oostveen, J. van, 2005. Roken op Werkeren, in: H. Clevis & M. Klomp (red.), *Havezate Werkeren, De Heren van Werkeren en hun kasteel*, Zwolle, 195-208.
- Siegel, S. & N. J. Catellan jr, 1988. *Nonparametric statistics for the behavioral sciences*, New York.

15 GIETMALLEN UIT DE SMEDENSTRAAT

VICTOR KLINKENBERG

INLEIDING	92
METAALGIETERS IN DE 15 ^{DE} EEUW	92
PRODUCTIEPROCES	92
BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN VAN DE SMEDENSTRAAT 475	94
ALGEMEEN	94
TRAPVORMIGE HOEK	94
HAAKSE HOEK	94
CONVEX	95
RAND	95
CONCAAF	95
TUITEN: GIETKANAAL/GASUITLAAT	96
HET COMPLEX	96
RECONSTRUCTIE GEGOTEN OBJECTEN	98
KLOKKEN OF VIJZELS	98
LAVABO'S OF GRAPEN	99
SLOT	100
LITERATUUR	101

INLEIDING

Tijdens een opgraving aan de Smedenstraat in Deventer, op het terrein van het voormalige St Elisabethsgasthuis, werd in de herfst van 2003 een opgevulde kuil ontdekt die vol zat met fragmenten van gietmallen. Op basis van het aardewerk dat zich ook in deze kuil bevond, is het gedateerd in de 15de eeuw.¹

De gevonden voorwerpen zijn ooit de gietmallen geweest voor bronzen objecten; op enkele fragmenten zijn sporen van brons aangetroffen. Wat de vorm van deze objecten was, is niet geheel duidelijk. De hoeveelheid van de aangetroffen fragmenten van gietmallen (meer dan 32 kg) en de complexiteit van de aanwezige vormen, is reden voor onderzoek geweest. Om de artefacten goed te kunnen bestuderen is enige kennis nodig van het productieproces van bronzen vaatwerk. Ook is kennis nodig van bronzen gebruiksvoorwerpen uit de 15de eeuw.

METAALGIETERS IN DE 15DE EEUW

Metaalgieters waren een gebruikelijk verschijnsel in de middeleeuwse stad. Vanwege het brandgevaar dat hun beroep inhield, verbleven zij vaak buiten of vlakbij de stadsmuren. Ze zijn in twee groepen te verdelen; witgieters en geelgieters. Witgieters goten tin- en loodlegeringen voor bijvoorbeeld kandelaars, bestek en borden. Geelgieters goten koperlegeringen zoals brons en messing voor bijvoorbeeld kookpotten en vijzels.² Een speciaal soort geelgieter was de rondreizende klokkengieter die in verschillende steden naast klokken ook kanonnen goot.

PRODUCTIEPROCES

De bronzen objecten die gegoten zijn met de aangetroffen gietmallen zijn geproduceerd met de zogenaamde 'verloren was' methode (*cire perdue*). Men had hier twee mallen voor nodig; een binnen- en een buitenmal. De binnenmal, ook wel kern genoemd, werd als eerste gemaakt. Men begon met het bouwen van een basisvorm van de binnenkant van het object. Deze kon worden gemaakt van bijvoorbeeld gestapelde stenen of gewikkeld touw of vlas rond een houten spil. Deze basisvorm werd afgesmeerd met ruwe leem om een grove vorm van de binnenkant van de pot te krijgen. Deze ruwe leem kon vermengd (gemagerd) worden met bijvoorbeeld gras of hennep om de leemlaag meer stevigheid te geven. Om de binnenmal zijn uiteindelijke vorm te geven, werd een tweede, fijnere, leemlaag aangebracht. Dit was de laag die in contact zou komen met het vloeende metaal.

Om een gelijkmatige ronde vorm te krijgen, werd vanaf de 14de eeuw vaak een zogenaamde trekmal gebruikt. Een houten of metalen plaat waar het profiel van het object uit was gesneden, werd aan een verticale (of horizontale; al naar gelang de gebruikte methode) spil bevestigd en rond de gietmal getrokken. Men had verschillende maten voor de trekmal zodat ieder onderdeel van de gietmal goed kon worden gevormd (zie figuur 15.2, pag. 93).

Zodra deze binnenmal was gedroogd, werd hierover een laag bijenwas in exact de vorm van het te gieten object aangebracht. Ook deze werd met behulp van de trekmal in de correcte vorm gebracht. Zo ontstond er een replica van het te

15.1

Selectie van de aangetroffen fragmenten van gietmallen.

gieten object, een zogeheten 'vals model'. Over dit valse model werd de buitenmal angebracht met, net als bij de binnenmal, een dunne laag fijne leem aan gietzijde; de zijde waar het vloeibare metaal mee in aanraking kwam en een dikke laag ruwere leem om het geheel te verstevigen. De buitenmal (mantel) kon aan de buitenzijde nog meer worden verstevigd met touwen of zelfs ijzeren banden. De mantel hoefde niet met een trekmal te worden gevormd; de gietzijde werd immers gevormd door het valse model. Aan de onderkant van de mallen werd nog extra leem aangebracht zodat het te gieten metaal er niet uit zou lopen. Aan de bovenkant van de mantel werden tuiten aangebracht voor de inlaat van het vloeibare metaal en de uitlaat van hete gassen en dampen die tijdens het gietproces ontstonden. Zodra het geheel van mallen stevig genoeg was, werd het geheel verwarmd zodat de was zou smelten en uit de vorm zou lopen. Zo ontstond een holte in de vorm van het te gieten object.

Om de mallen nog meer stevigheid te geven en er voor te zorgen dat de mantel niet op het metaal ging 'drijven' werd vervolgens het geheel van mallen ingegraven in de grond of in een container met zand. Slechts de tuiten voor in- en uitlaat staken boven het zand uit.

Na de 'geut' (het gietproces) en na uitharding van het brons konden de mallen worden verwijderd. Door de vorm van de mallen en door de manier waarop de mallen waren verbonden, was dit per definitie voor eenmalig gebruik.

Oren, poten en andere additieven konden in de mallen zijn verwerkt, waardoor het product vrijwel direct gereed was. Het kon echter ook het geval zijn dat poten en oren later aangebracht werden.³ Het gegoten object was de basisvorm van het object die na het gietproces moest worden afgewerkt.

15.2

De Fransman Diderot geeft in zijn "Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers" duidelijk aan hoe de trekmal, in dit geval voor de mal van een luidklok, gebruikt werd.

BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN VAN DE SMEDENSTRAAT 475

ALGEMEEN

De mal is gemaakt van gebakken leem. De kleur varieert na het gietproces van licht oranje tot zwart, al naar gelang de verhittingsgraad. Bij de fragmenten die in zichzelf een kleurverschil laten zien, is de verbranding aan die kant het sterkst waar het gegoten metaal de mal heeft geraakt. Deze gietzijde van de fragmenten heeft bij elk fragment een zekere kromming, de mate van kromming verschilt per fragment. Twee soorten leem worden toegepast om de malfragmenten op te bouwen; een ruwe leem om de mal vorm te geven en een fijnere om het af te werken. Deze fijnere leem is aangebracht aan de zijde waar het te gieten metaal de mal heeft geraakt. De binnenzijde van de binnenmal vertoont sporen van grasmagering. Deze grasmagering bevindt zich om het geheel te verstevigen in de kern van de binnenmal. De geanalyseerde fragmenten zijn gedetermineerd op vormeigenschappen. Zij zijn allen onderdeel van één hoofdvorm.

TRAPVORMIGE HOEK

De categorie trapvormige hoek omsluit een geheel van fragmenten die de basis van een binnenmal lijken te zijn. Ze zijn ruw afgerond aan de onderkant en vertonen een verbranding die aan

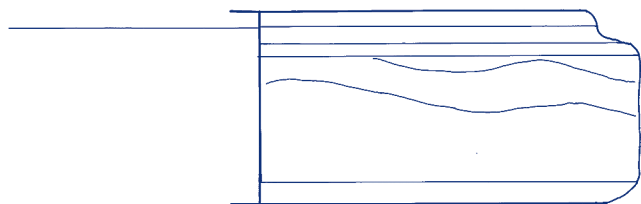
de bovenkant het hevigst is. Deze fragmenten lijken voor een klein deel werkelijke mal geweest te zijn; pas waar het 'trapvormige' gedeelte zich bevindt, is fijnere leem aangebracht. Het is ook daar waar de relatief geringe verbranding begint. De binnenkant van de fragmenten vertoont afdrukken van gras.

Enige exemplaren vertonen verticale incisies aan de buitenkant, wellicht om de buitenmal te laten passen op de binnenmal of om grip te geven aan touwen die gebruikt kunnen worden om de malen op hun plaats te houden.

HAAKSE HOEK

De fragmenten binnen de categorie haakse hoek zijn delen van de mal die niet aan de rand van de mal thuishoren maar ergens waar ze volledig worden omsloten door het metaal. Deze fragmenten vertonen een relatief hoge verhittingsgraad en grasmagering aan de binnenkant. Dit gedeelte van de mal heeft een scherpe hoek die waarschijnlijk om de hele vorm van de mal heeft gelopen. Deze hoek steekt naar buiten, een ogenschijnlijk onpraktische vorm in een gegoten object zoals een ketel of kookpot.

De vorm van de hoek kent een opmerkelijke diversiteit binnen het vondstcomplex. De meest eenvoudige vorm is die met alleen een hoek, deze wordt ook het meest aangetroffen. Anderen vertonen een richel op de plek van de hoek.

15.3a Uiterste breedte 26 cm.

15.3ab

Trapvormig fragment. Zichtbaar is een verticale incisie die mogelijk een functie had bij het bevestigen van de buitenmal op de binnenmal.

15.3b

15.4

Drie passende fragmenten uit de categorie 'haakse hoek'.

CONVEX

Het grootste aantal herkenbare fragmenten (540 stuks, 60% van alle herkenbare fragmenten) zijn de zogenaamde convexe (bolronde) fragmenten. Deze vormen waarschijnlijk het grootste gedeelte van de binnenmal. De kromming verschilt per fragment en is bij veel fragmenten ongelijk verdeeld. Zij vormen samen een cilindrische, noch gelijke bolvorm. De convexe fragmenten hebben een relatief hoge verhittingsgraad en vertonen dezelfde opbouw in leem als de andere fragmenten. Ook bij de convexe fragmenten zijn aan de binnenkant sporen van leem met grasmagering aanwezig.

RAND

De fragmenten in de categorie 'rand' zijn de randstukken van de buitenmal. Deze fragmenten bestaan uit twee verschillende delen die mogelijk in verschillende stadia zijn gemaakt. Ze bestaan uit een sterk verbrand gedeelte dat, afgesmeerd met fijne leem, het gedeelte vormde dat in contact stond met het vloeibare metaal en een ruwer gedeelte dat voor de nodige stevigheid zorgde. Bovendien kan deze ruwe leem, of een gedeelte ervan, aangebracht zijn om het geheel van binnen- en buitenmal aan elkaar te bevestigen. Het eerstgenoemde gedeelte, met de fijne leem, rustte waarschijnlijk op de richel van een 'trapvormige' gedeelte van de mal.

CONCAAF

De kleine hoeveelheid concave scherven zijn in de mal de tegenhangers van de convexe fragmenten. Zij vormen de buitenkant van het ronde gedeelte van het gegoten object. Deze fragmenten zijn ook met twee soorten leem opgebouwd; een ruwere en een fijnere. Deze fragmenten zijn in mindere mate verbrand dan de binnenmal. Alleen de binnenzijde, de zijde waar contact was met het metaal, is verbrand. Sporen van versiering zijn, als hier sprake van zou zijn, te zien in de buitenmal. De buitenmal stelt immers de representatieve kant van het te gieten product voor.

Op slechts één fragment is aanwijzing voor enige decoratie gevonden. Dit fragment (figuur 15.7) bezit aan de gietzijde een kleine groef. Deze groef representeert een horizontale rib die om het gegoten object gelopen heeft. Als het uiterlijk van de summiere hoeveelheid buitenmalfragmenten representatief is voor de volledige mantel, zal de decoratie bestaan uit een of enkele ribben over de buik van het object.

15.5a

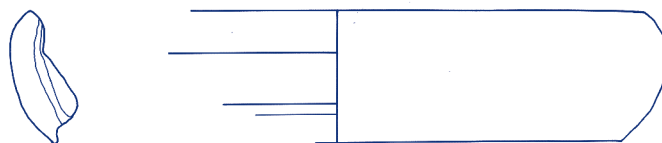

15.5b Uiterste breedte 24 cm.

15.5b
Fragment uit de categorie 'haakse hoek'
met uitstekende richel.

15.6a

15.6b Uiterste breedte 26 cm.

15.6ab
Randfragment.

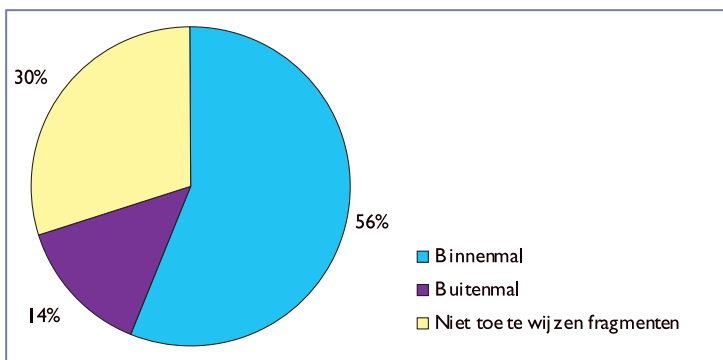
15.7
Concaaf fragment met horizontale groef.

15.8
Fragment van een gietkanaal.

15.9
Fragment van een gasuitlaat.

15.10
Verdeling in gewicht van de aangetroffen fragmenten van gietmallen.

TUITEN: GIETKANAAL / GASUITLAAT

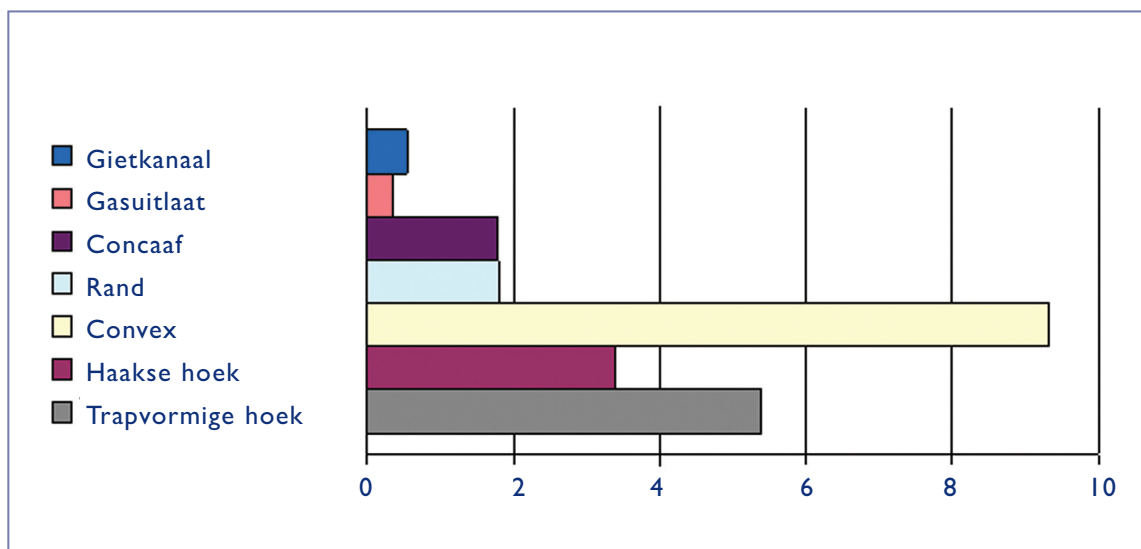
Er zijn twee soorten tuiten gevonden; één soort behelst een groep kleine, niet tot nauwelijks verbrande tuiten, en de andere bestaat uit meer uitgebreid bewerkte, grotere, trechtersvormige tuiten. Deze laatste soort is vele malen sterker verbrand dan eerstgenoemde.

Het verschil tussen deze twee soorten ligt waarschijnlijk in de functie van de tuit. De grotere, sterk verbrande soort is hoogstwaarschijnlijk het gietkanaal geweest voor het metaal. De andere soort tuit is uitgang geweest voor hete gassen en dampen die tijdens het gieten ontstonden. Dit is onder andere af te leiden aan de locatie van verbrandingssporen op de kleinere tuiten. Deze bevindt zich onder aan de tuit. De hete gassen en dampen zullen van uit de mal warmte naar buiten hebben vervoerd. Omdat de ontsnappende dampen onderweg afkoelden, zal de hitte het sterkst zijn geweest waar ze ontstonden: aan de zijde waar het vloeibare metaal zich bevond.

De fragmenten van gietkanalen hebben een asymmetrische vorm. Aan de binnenkant loopt een aantal richels die wellicht zijn aangebracht om het metaal te geleiden tijdens het gieten. De verbranding is nergens zo sterk als bij deze fragmenten; de leem is op enkele plaatsen zelfs verglaasd.

HET COMPLEX

Het aangetroffen complex van fragmenten van gietmallen vertegenwoordigt waarschijnlijk een klein onderdeel van het originele materiaal. Het gemiddelde aantal fragmenten per mogelijk individu is zo gering (gemiddeld drie fragmenten per gemeten diameter, ongeveer 20% van de originele grootte) dat dit niet representatief lijkt voor de afvalproductie van de geelgieter. Vooral de verhouding binnenmal – buitenmal is duidelijk niet op het werkelijke afvalvolume gebaseerd (figuur 15.10). De redenen hiervoor kunnen divers zijn. De scheiding tussen de gevonden fragmenten en de originele rest kan zowel voor als na depositie plaats gevonden hebben. Als de objecten in gietkuilen zijn gegoten, is het mogelijk dat na het verwijderen van de buitenmal en het bronzen object de binnenmal achterblijft. Ook kan het verschil in dikte een verklaring zijn; de binnenmal moest veel gewicht kunnen dragen en daarom dik zijn. De buitenmal moest ook stevig zijn maar hoefde niet zoveel druk te verwerken als de binnenmal. De buitenmal werd bovendien versterkt door de druk van het zand waarin de mal was ingegraven. Aangezien het materiaal waar de mallen van gemaakt zijn sterk erosie gevoelig is, bestaat de kans dat de dunnere fragmenten (fragmenten van de buitenmal) in de grond onherkenbaar kapot zijn gegaan.

15.11
Verdeling van de herkenbare onderdelen van de gietmallen (kg).

Aantal	Categorie	Mal	Gewicht gr	gr/stuk
540	Convex	Binnenmal	9325	17,269
107	Trapvormige hoek	Binnenmal	5302	49,551
52	Haakse hoek	Binnenmal	3374	64,885
88	Concaaf	Buitenmal	1770	20,114
61	Rand	Buitenmal	1799	29,492
24	Gietkanaal	Buitenmal	344	14,333
24	Gasuitlaat	Buitenmal	544	22,667
7	Brons	Buitenmal	14	2,000
---	Niet indentificeerbaar		9727	
Totaal: 796		Totaal:	32312	Gem: 27,538

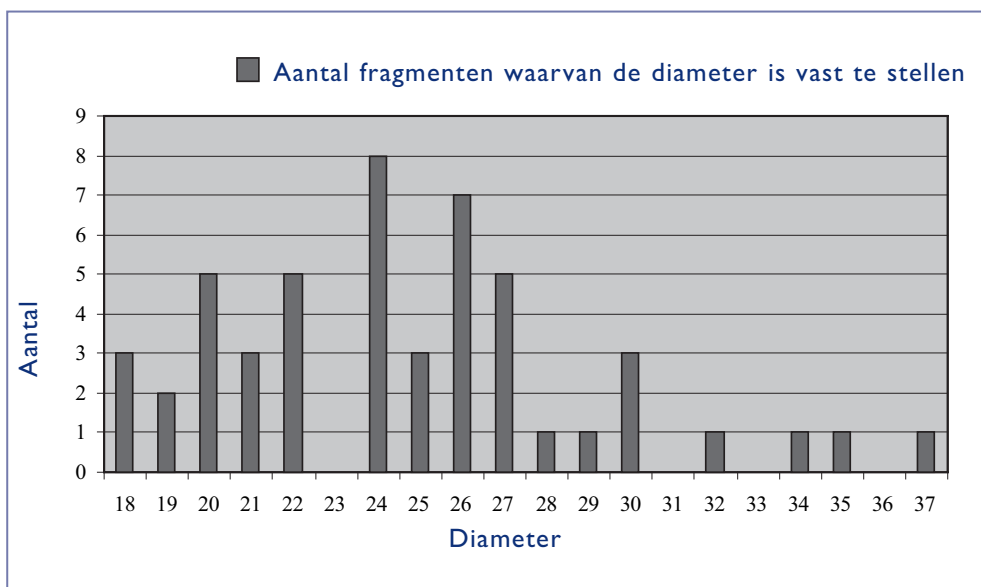
15.12
Samenstelling van het complex.

15.13
Uit de kuil waar de fragmenten van gietmallen komen, komt ook dit gedeelte van een smeltkroes te voorschijn. Waarschijnlijk is deze smeltkroes gebruikt bij het gieten van brons in de aangetroffen mallen.

RECONSTRUCTIE GEGOTEN OBJECTEN

Welk soort objecten met de aangetroffen gietmallen is geproduceerd, viel niet direct vast te stellen. Binnen de herkenbare fragmenten van gietmallen bestaat weinig variëteit en een combinatie van soorten fragmenten is niet aangetroffen. De ogenschijnlijk merkwaardige vorm van sommige fragmenten, met name binnen de categorie haakse hoek, en de samenstelling van het complex bemoeilijkte de analyse nog meer. De samenstelling van het complex maakte het bijvoorbeeld niet mogelijk een volledige mal samen te stellen.

15.14
Verdeling diameter trapvormige hoek.

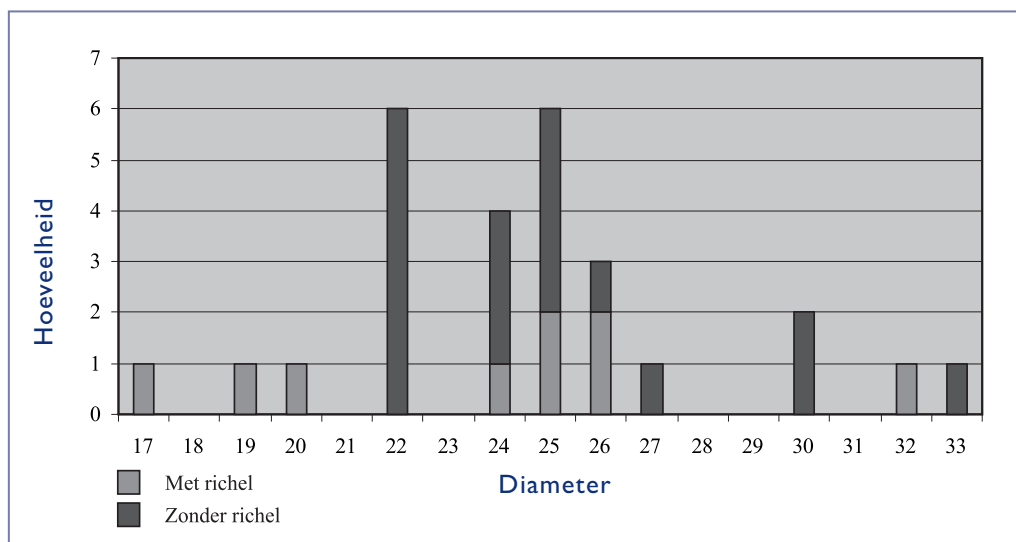
KLOKKEN OF VIJZELS

Tijdens het opgraven van de gietmallen werd direct gedacht aan kerkklokken als mogelijk eindproduct. De vorm, grootte en het minimale aantal individuen van de gietmallen wijst echter op iets anders. De uiterste buitenkant van de trapvormige hoek fragmenten heeft, voor zover dat na te gaan is, een gemiddelde diameter van 25 cm bij een mogelijke grootte van 18 tot 37 cm in diameter. Bovendien bestaat deze groep uit ten minste 16 individuen. In het geval van kerkklokken zou slechts een handvol individuen worden verwacht en een grotere diameter per individu evenals een grotere variatie in grootte binnen het vondstcomplex.

Dunne, sterk gedetailleerde vormen waar kerkelijke attributen, kandelaars en bestek uit bestonden, konden niet worden gegoten met de aangetroffen mallen. De ronding van de mallen is immers tenminste 17 cm. De grootte, uniformiteit

in vorm en hoeveelheid individuen doen eerder denken aan een gestandaardiseerde productie van gebruiksvoorwerpen, het werk van een plaatselijke bronsgieter. In deze context werd ook gezocht. Objecten die in deze context werden gemaakt zijn bijvoorbeeld vijzels, lavabo's (handenwasketels) en grappen (kookpotten).⁴ Vijzels uit de 15de eeuw bezaten een sterk cilindrische vorm met een platte bodem. Bovendien waren vijzels vaak sterk gedecoreerd. De vorm en decoratie op bekende 15de-eeuwse vijzels geven aan dat de aangetroffen gietmallen waarschijnlijk niet zijn gebruikt om vijzels te produceren.

Het aspect aan de gietmallen dat de meeste vragen oproept, is de vorm van de 'haakse hoek' fragmenten. Geen bekend bronzen voorwerp bezit een vorm die gegoten kan zijn met deze malfragmenten. De vraag die dit opwerpt is of de malvorm volkomen representatief is voor het uiteindelijke gegoten object. Het antwoord hier op is vermoedelijk negatief.

15.15

Hoeveelheid haakse hoek fragmenten per diameter.

Met het reconstrueren van de vorm van de gehele gietmal is het echter wel mogelijk de vorm van het uiteindelijke product te benaderen. Zo is het een en ander te zeggen over de vorm van de aan de Smedenstraat aangetroffen fragmenten van gietmallen.

Een originele gietmal had waarschijnlijk een bolronde vorm met gemiddeld een diameter van 25 cm. Deze bolronde vorm eindigde in een scherpe hoek.

Zoals te zien is op de schematische reconstructie van de gehele gietmal werd het object waarschijnlijk groter gegoten dan het uiteindelijke product moest zijn. Dit verschijnsel is onder andere bekend uit de klokgietkunst.⁵ Het gedeelte dat teveel was, kon na het gietproces worden weggeslepen om afwerking van de rand gemakkelijker te maken. Bovendien kon deze rand deels worden bewerkt tot decoratieve of functionele elementen zoals aanhechtingspunten voor een hengel.

Het gegoten object had een bolronde vorm met een opening die niet veel kleiner was dan de uiterste diameter van het object. Er bestond weinig variëteit in vorm tussen de verschillende gegoten objecten. Het object kende weinig decoratie. Eventuele functionele en decoratieve elementen moesten waarschijnlijk na de geut worden aangebracht.

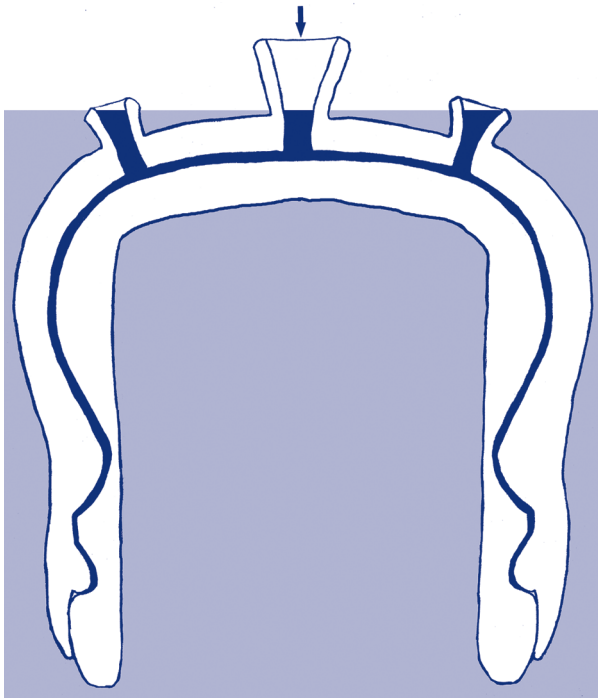
LAVABO'S OF GRAPEN

De vorm en grootte van de gietmallen doet vermoeden dat met deze gietmallen kookpotten zijn gegoten. Deze kookpotten, zogenaamde grapen,

werden veel gebruikt in het huishouden van de 15de eeuw. De hoofdzakelijk praktische functie van grapen verklaart de geringe variatie in vorm. Het waren relatief simpele vormen die vaak niet meer versiering kenden dan één of enkele ribbels die over de buik van het object liepen.⁶

Hier moet bij worden vermeld dat lavabo's een vorm kunnen hebben die sterk lijkt op het beschrevene. Het verschil tussen lavabo's en grapen ligt in de functionele elementen. Lavabo's bezaten, vaak aan twee zijden, schenktuiten. Deze schenktuiten werden vrijwel altijd meegegoten; als de schenktuiten na het gietproces aangebracht zouden worden, bestond er een grotere kans op lekkages bij de aansluiting van tuit en pot. Fragmenten van gietmallen die een dergelijke vorm van schenktuiten konden produceren, zijn niet aangetroffen. Dat er lavabo's zijn gegoten met de aangetroffen gietmallen is niet te ontkennen maar met de aanwezige vormen van fragmenten van gietmallen is met grotere waarschijnlijkheid te zeggen dat het grapen betreffen; zowel de vorm, grootte als de variatie binnen het complex doen dit vermoeden. Er moet echter in gedachten worden gehouden dat de samenstelling van het complex van aangetroffen materiaal niet als 100% representatief mag worden gezien.

Voorbeelden van elders aangetroffen gietmallen sterken de conclusie dat het grapen betreft die gegoten zijn met deze mallen.⁷ De gereconstrueerde vorm van een gehele gietmal op basis van de aangetroffen fragmenten is echter een voorheen deels onbekende vorm voor gietmallen voor grapen (figuur 15.16, pag. 100).

15.16
Schetsmatige reconstructie van een gietmal op basis van de aangetroffen fragmenten.

SLOT

De vondst van 15de eeuwse gietmallen geeft aan dat ergens in de directe omgeving van het latere St. Elisabethgasthuis in Deventer een bescheiden bronggieterij van ambachtelijke aard was gevestigd, waar men grappen produceerde. Dat deze tak van ambacht juist aan de Smedenstraat voorkwam, behoeft geen verbazing te wekken. Richting de Lange Bisschopstraat bevonden zich de grof- en ijzersmeden en op de kruising van de Smedenstraat en de Lange Bisschopstraat de edelsmeden. Aan het eind van de Smedenstraat, nabij het Noordenbergschild, waren de klokkengieters gevestigd. De inmiddels verdwenen straatnaam 'Klokkgietersdoelen' herinnert hier nog aan. Deventer was in de Late Middeleeuwen voor de productie van metalen voorwerpen tot bepaalde hoogte zelfvoorzienend. Enkele bodemvondsten van grappen, of onderdelen daarvan laten zien dat dergelijke gebruiksvoorwerpen in vele huishoudens dagelijks werden gebruikt.

¹ Mededeling Geertje Havers.

² Van Nie, 1990.

³ Dijkstra, 2003.

⁴ Verster, 1966.

⁵ Lehr, 1963.

⁶ Drescher, 1983; Drescher, 2002.

⁷ Lammers & Thiemann, 2004; Rütz, 2005.

LITERATUUR

- Diderot, D., 1713-1784. *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris.
- Dijkstra, J., 2003. Archeologisch onderzoek in de stadskern van Middelburg, in: H. van de Velde (red.), *ADC-info 2003*, Amersfoort.
- Drescher, H., 1983. Zu den bronzenen Grapen des 12. - 16. Jahrhunderts aus Nordwestdeutschland, in: J. Wittstock (red.), *Aus dem Alltag der mittelalterlichen Stadt*, Bremen.
- Drescher, H., 2002. Forschungen zur Metallverarbeitung und zum Handwerk, in: *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie. Gedenkschrift für Walter Janssen*, Rahden.
- Lammers, D. & B. Thiemann, 2004. Das mittelalterliche Soest - Eine Stadt der Eisenschmiede und Buntmetallgießer?, in: W. Melzer et al. (red.), *Schmiedehandwerk in Mittelalter und Neuzeit*, Soest.
- Lehr, A., 1963. Middeleeuwse klokkengietkunst, in: *historische commissie van de Nederlandse klokkenspelvereniging Klokken en klokkengieters. Bijdragen tot de campanologie I*, Culemborg.
- Mittendorff, E. & B. Vermeulen, 2004. *Ambachtslieden, arme vrouwen en arbeiders. Archeologisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse ambachtswijk en latere periodes aan de Bruynssteeg 6-10 te Deventer* (Rapportages Archeologie Deventer 14), Deventer.
- Nie, M. van, 1990. Een geelgieter in de Waterstraat, in: H. Clevis (red.), *Informatieblad monumentenzorg en archeologie in Zwolle 10*, Zwolle.
- Rütz, T., 2005. Grapen, Glocken, Kupferkessel - Bunt- und Edelmetallhandwerk im Spiegel Archäologischer Befunde, in: S. Gerhard (red.), *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte, Mecklenburg-Vorpommerns 39*, Schwerin.
- Vermeulen, B., et al., 2006. *Razende mannen, onrustige vrouwen, Archeologische en historisch onderzoek naar de vroegmiddeleeuwse nederzetting, een adellijke hofstede en het St. Elisabethgasthuis te Deventer*, Deventer.
- Verster, A.J.G., 1966. *Koper en brons van voorheen*, Amsterdam.